

SANAYİ SONRASI SÜREÇTE TÜRK ÇALIŞMA HAYATINDAKİ DEĞİŞME DİNAMİKLERİ

Arş. Gör. Osman ŞİMŞEK

Gazi Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

GİRİŞ

Günümüzde dünyanın sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma doğru geçiş yaşadığı yönündeki görüş genellikle geçerlik kazanmış durumdadır. Bu ifadeye bağlı olarak yapılan bu çalışma, Batıdaki sanayi sonrası toplumun çalışma hayatına yönelik değişme dinamikleri ile Türkiye'nin sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma doğru değişim yaşaması sürecinde, çalışma hayatının temel kavramları olan işçi-işveren, sendika, siyaset, demokrasi gibi belli başlı belirteçlerin bu değişimden nasıl etkilendikleri sorusuna yorumlayıcı sosyolojik çözümleme yöntemi ile cevap arama amacını taşımaktadır.

18. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa merkezli endüstriyel gelişmeler neticesinde sanayi toplumu yapısı ortaya çıkmıştır.

Dahrendorf'a göre sanayi toplumu çok sayıda uyumsuzluk ve anlaşmazlıkların bir arada bulunduğu farklılaşma toplumdur (**Giddens, 1994:45**). Aron ise sanayi toplumu birbirlerine benzemeyen beş ayrı özelliğinin olduğunu belirtir (**Aron, 1997:65**).

Sanayi toplumu ile birlikte o zamana kadar varolmayan yeni sosyal sınıflar ortaya çıkmıştır. Bu yapı, mevcut sosyal sınıfları, grupları, zümreleri ve sosyal tabakaları derinden etkilemiş ve değişime uğratmıştır. Yine sanayi toplumu süreciyle "kendi içine kapalı" iktisadi ve sosyal düzenden "para ve piyasa" ekonomilerine geçilmiş, böylece geleneksel sektöre karşı, modern sektör istihdamı artmıştır (**Ekin, 1994:3**). Ayrıca kâr, verimlilik, bireyselleşme, ulus devlet yapısının ortaya çıkması gibi başlıca faktörler hep sanayi toplumu toplumsal yapı belirteçleri olarak ifade edilir (**Giddens, 1994:65**).

I. SANAYİ SONRASI TOPLUM

Son çeyrek yüzyıldır dünyada yaşanan toplumsal değişim hangi noktadadır, temel sorusuna çeşitli cevaplar verilmektedir. Bazı gözlemciler, günümüzde görülen şeyin

gerçekte artık sanayileşme üzerine kurulmayan yeni bir topluma doğru geçiş yaşandığını iddia etmişlerdir. Bunlar, hep birlikte sanayi ihtilalinin ötesinde bir gelişme dönemine girdiğimizi ifade ederler (**Giddens, 2000:556**). Yaşanan toplumsal değişimin niteliğini ifade anlamında kavram tartışması da konunun bir başka boyutudur. Yaşanan değişimi modern toplumdan post-modern topluma geçiş olarak tanımlayan kesime karşı, bu süreci sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma geçiş olarak da ifade edenler bulunmaktadır.

Toplumsal değişimi modernlikten post-modernliğe geçiş olarak tanımlayanlara göre, post-modernlik toplumsal gelişimin yörüngesinin bizi modernliğin kurumlarından uzaklaştırıp, yeni ve farklı bir toplumsal düzene doğru götürmesi olarak belirtilir. Yani post-modernlikte geçmişten belirgin bir biçimde farklı bir dönemde yaşanıldığı görüşü ileri sürülür (**Giddens, 1998:48**).

Yaşanılan toplumsal değişime “Sanayi Sonrası Toplum” tanımını verenlerin olduğu yukarıda ifade edilmişti. Bunların başında Daniel Bell ve Alain Touraine gelmektedir. Bunlara ilaveten Lyotard, Baudrillard, Jameson, Foucault gibi yazarlar da ileri seviyedeki Batı toplumlarındaki yapının (sanayi toplumu) değişim içinde olduğunu ya/ya da tamamlandığını, modernlikten bir kopuşun olduğu yeni bir dönemin oluştuğunu belirtmektedirler (**Kızılcılık, 1996:28-29**). Yani sanayileşme sonrası toplum yaklaşımı eski sanayi toplumu gelişim biçimlerinin ötesine gidildiği, ancak bu sanayi toplum yapılarına bağlı ve onların devamı olduğu türden bir yaklaşımdır (**Giddens, 2000:556**). Bu yeni toplum biçimini ifade etmede bilgi toplumu, hizmet toplumu, bilişim toplumu gibi çeşitli terimler ortaya atılmıştır. Endüstri ilişkileri açısından ise bu yeni toplumdaki yeni endüstriyel ilişkiler sonucu ekonomik karar birimleri ve organizasyonlar, kendilerini yeniden tanımlama ve faaliyetlerine eskisinden farklı yeni bir bakış açısı getirmek zorunda kalmışlardır (**Başkan, 1998:39**).

Biz bu bölümdeki çalışmada, sanayi toplumundan sonraki sürece, “sanayi sonrası toplum” tanımlamasındaki muhtevayı benimsediğimizden dolayı bu isim ile yeni dönemi ifade edeceğiz.

1.1. Sanayi Sonrası Toplumun Temel Özellikleri ve Bu Sürece Neden Olan Faktörler

Sanayi sonrası toplumu, sanayi toplumu kurumlarının tabanına bağlı yeni bir yapılanma ile ilgili teorik gelişmeyi Daniel Bell’in görüşlerine dayalı olarak ele alacağız.

Batı dünyasının sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma doğru geçiş aşaması yaşıyor olması görüşü Bell’in temel hipotezidir. Bell’in çalışmasına göre sanayi sonrası toplum kavramının beş özellikli izahı ile bu sürece neden olan faktörler daha iyi açıklanabilir.

Sanayi sonrası toplumunun birinci özelliği; mal üretiminden hizmet sektörüne doğru bir değişimin yaşandığı ekonomi ile ilgilidir. Bir toplum sanayileştiği sürece iş gücünün büyük bir kesimi ekonominin çiftçilik ve tarım sektöründen imalat sektörüne yönelir. Bu geçiş sonucu milli gelir arttıkça hizmetlere olan talep de artacaktır.

İkinci özelliği; çalışma sahası içinde ortaya çıkar. Sanayi toplumu sonrası süreçte göre gözlemlenen değişim, yapılan işin niteliğinde teknik ve profesyonel kesimin üstünlüğü lehine olan bir değişimdir. Beyaz yakalı işçi sayısı mavi yakalı işçi sayısından daha önemli bir rol taşır hale gelmiştir. Bir başka deyişle teknik ve uzman mesleklerdeki gelişme dikkat çekicidir. Beyaz yakalı kesim, yani bilim adamları, tekniker, mühendis, sağlık ve tıp personeli, öğretmenler ve benzeri meslekleri içerenler sanayi sonrası toplumun kalbini oluşturmaktadırlar (**Poloma, 1993:326**). Bu konuya ilişkin olarak Weber'in anlamacı sosyolojisi ekolü açısından olaya yaklaşan Giddens'e göre sanayide, beyaz yakalıların özel bürokrasisi, mavi yakalıların oranına göre nispi bir çoğalma göstermektedir. Yine Giddens, "işbölümünün bürokratikleşmesi" işçinin maddi üretim araçlarında, yönetimden akademik araştırmadan ve genelde modern devletin siyasi, kültürel ve askeri alanların da ve özel kapitalist ekonominin temeli olan finans olayından koparılmasına dayanmakta olduğunu söyleyerek beyaz yakalıların egemen olduğu bir "işbölümü bürokratizasyonu"nun önemini belirtir (**Giddens, 1996:27**).

Üçüncü özelliği; sanayi sonrası toplumu, toplumların alınmasında teorik bilginin merkezi rol üstlendiği toplum türüdür. Bilgi boyutundaki değişim, sanayi sonrası toplum ile sanayi toplumu arasındaki en büyük yapısal farklılık olarak belirtilebilir. Sanayi toplumunda üretim aşamasında makine ve insan arasındaki karşılıklı ilişki biçimi esastır. Sanayi sonrası toplumda ise toplumsal kontrol, değişim ve yeniliklerin yönlendirilmesi gibi olgular hep "bilgi" etrafında gerçekleşmektedir. Bu da sırasıyla politik olarak yönetilecek yeni toplumsal ilişkilere ve yeni yapılara sebep olur. Sanayi sonrası toplumda soyut teorik bilgi, somut deneysel bilgiye (örneğin, yeni icatlara) önceldir. Politik kararların kaynağı olarak bu teorik bilgi merkezi, bir rol oynamaktadır.

Dördüncü boyut; sanayi sonrası toplum, teknoloji ve teknolojik değerlerin kontrolü anlamında geleceğe yöneliktir. Yani sanayi sonrası toplum, teknolojik gelişmeyi "kendi oluruna bırakma" yerine, planlama ve kontrol edebilme amacını taşımaktadır.

Beşinci boyut; sanayi sonrası toplum karar alma ve yeni bir "entelektüel teknoloji"nin oluşturulması amacı taşır. Entelektüel teknoloji, "şey"lerin yeniden üretilebilir biçimde yapımını belirleyen ve sorun çözümünde sezgiselliğin yerine geçecek bilimsel bilgiyi ihtiva eder.

Bell'e göre özetle sanayi sonrası toplum sanayi toplumuna göre bilgi ve toplumsal yapıdaki değişikliği ifade eder. Bu değişim, bilimdeki muazzam gelişmeyi ve uzmanlaşmayı, yeni bir entelektüel teknolojinin yüksekliğini ve teorik bilginin sistematik yapılanmasını içerir. Bilgi türündeki bu değişim, -inceleme alanımız

açısından- toplumların ekonomisini çalışma ilişkilerini, politik unsurlarının üzerinde etki göstermektedir (Poloma, 1993:327-329).

Bell ve diğer bazı sağcı sanayi sonrası teorisyenlerine karşı sanayi sonrası toplum kavramını az sayıda sol kuramcılar da dikkate almaktadır. 1970'lerin başında Alain Touraine "Sanayi Sonrası Toplum"u adlı çalışmasını yayınladı. Touraine bu çalışmasında "programlanmış toplum"un yeni "bilgi sınıfı"nda hümanistler ve teknokratlar biçimindeki bölünmeye dikkat çekmekteydi.

Solcu yazarların tamamı sanayi sonrası topluma bir kıtlık sonrası ve dinginlik çağı olarak bakmıyorlardı. Eski radikal dönemde Christopher Lasch, sanayi sonrası toplumun doğuştan istikrarsız olacağı görüşünü taşımaktaydı. Lasch'a göre yeni sınıflar ortaya çıkacak, sanayi kentinin çöküşüne, çöp tüketiminin artışına ve dünya çapında muazzam bir askeri hal durumuna doğru yöneliş olacaktı.

Sol yazarlardan Larry Hirschhorn, hizmet sektöründeki toplumsal bunalım üzerinde durmaktadır. Hirschhorn'a göre sanayi sonrası devrim (Hirschhorn sağ yazarların değişim dediği olguyu "devrim" olarak ifade etmektedir) kendisini toplumsal bir iş bunalımı ve ardından günlük yaşam bunalımıyla gösterir. Eğitim, sağlık, sosyal refah ve diğer hizmet sahalarındaki standartlar inceden inceye sorgulanmakta ve meşrulukları hiç edilmektedir. Hirschhorn, Bell'i radikal bir bakış açısıyla yorumlayarak kapitalist emek sürecinde tarihsel değişimleri ve toplumsal hizmetlerde buna denk gelen gelişmeleri izlemiştir. Mal üretimi yerini hizmet üretimine bıraktıkça, bu hizmetlerin müşterilerine olduğu gibi bu sektörde çalışan işçilere de maddi gerçeklik git gide saydamlaşır. Toplumsal hizmet bağları vasıtasıyla, erkek ve kadınlara yönelik klasik iş ve aile düzenlemesi, özellikle toplumsal gelişmedeki yeni yöneliş ile ortadan kalkmış olmaktadır. Denetim, yönetim ve işletim, toplumsal yapının belirleyici başat unsurları olarak üretimin yerine geçmektedirler. Ancak yeni bireycilik, hem yeni işletim biçimine karşı, hem de onun yanısıra gelişmektedir. Böylece sosyal hizmetler bunalımı bu tezat ilişki biçimi ile ortaya çıkmaktadır. Bu bunalım ise sosyal hizmet kurumlarının kendi içinde çözülememektedir.

Hirschhorn'un sosyal hizmetler ve yeni üretim biçimlerine ağırlık verilmesi "devletin mali bunalımı" kaygılarıyla ilişkiliydi. Hirschhorn'un sosyal hizmetler bunalımı, Boris Frankel'e göre OECD ülkelerinde sonuçlanması beklenen gelişmeleri tahmin edişyle sezgisel bir özelliği ifade etmektedir (Frankel, 1991:23-26).

Sonuç olarak sanayi sonrası toplum görüşünü sağ yazarlar genellikle sanayi sonrası toplumu, sanayi toplumu kurum ve yapılarının bir devamı olarak ele alarak bir değişimi ortaya koymuşlardır.

Sol yazarlar ise, sanayi sonrası toplum görüşüne az ya da çok küçük çaplı, adem-i merkezi demokratik alternatif yaşam tarzları, yeni teknoloji, çevre, Kuzey-Güney ilişkileri, barış, yeni kültürel ve toplumsal ilişkileri gibi konularda görüşler ileri

sürmüşlerdir. Böylece sanayi sonrası toplum görüşü gelişimi için yeni düşünceler ve uygulamalara ilişkin olarak sağ ve sol yazarların birbirlerini etkiledikleri ifade edilebilir.

1.2. Sanayi Sonrası Toplumun Yeni Toplumsal Yapısı

Sanayi sonrası toplumun yapısında bilgi ve teknolojiyi etkileyen büyük yapısal değişimler mevcuttur. Bu toplum türünde artan sadece yeni icatların oranındaki hızlı gelişme olmayıp, sanayi toplumundan beri ivme kazanmış yaşam düzeyindeki yükselmedir. Yani bu toplum, üyelerinin kültür, eğlence etkinlikleri ve çevre gibi konularda daha iyi bir yaşam seviyesine talepte bulunduğu ve giderek birbirine bağlı ortak yaşamın oluştuğu bir toplumdur.

Bilgi topluluğu:Kuramsal bilgi alanında sadece yeniliklerin kaynaklık ettiği bir bilgi genişlemesi olmamış; gayri safi milli hasıla çözümlemesi, sanayi sonrası toplumda iş gücünün büyük bir bölümünün bilgi sahasında çalıştırılması gerektiğini zorunlu görür.

Sanayi sonrası toplum hızla eğitilmiş kesime bağımlı hale gelmektedir. Bundan dolayı, gelecek üzerine planlama için bu bilgi topluluğunun ve bunların iş dünyasındaki dağılımının çözümlenmesi önem arz eder hale gelmektedir. Sonuç olarak sanayi sonrası toplumda bir “bilgi topluluğu”nu oluşturan toplumsal grup öne çıkmaktadır.

Sivil toplum kurumları:Sanayi sonrası toplumda hükümet ve iş çevresi haricinde kalan, kâr getirmeyen sahalarda olağanüstü bir büyüme olmasından söz edilir. Bu kâr dışı alanlar, okullar, hastaneler, araştırma kurumları ve gönüllü sivil derneklerden oluşur.

Sanayi sonrası toplumun güç yapısı ve siyaset:Yeni bir toplum şeklinin ortaya çıkması ile refahın, gücün, statülerin dağılımına yönelik sorunlar da beraberinde gelmektedir. Tabakalaşma ve güç anlamında sanayi sonrası toplumu, sanayi ve sanayi ötesi toplumlara göre karşılaştırılabilir. Tabakalaşma ve iktidar sistemi, kıt kaynakların dağılımına dayandırılır. Sanayi öncesi toplumlarda temel iktisadi kaynak topraktır. Sanayi toplumunda ise bu kaynak makinalar, sanayi sonrası toplumda da bilgidir. Her sistemin hakim unsurları bu kaynakları kontrollerinde tutarlar. Sanayi öncesi toplumlarda kontrol, toprak sahipleri ve toprağı korumakla vazifeli askeri unsurlardadır. Sanayi toplumlarında iş adamları anahtar güç durumunda olup, bu iş adamları kesiminin güçleri, siyaset üzerinde de dolaylı etkilere sahiptir. Sanayi sonrası toplumda ise bilim adamları, kadın ve erkek araştırmacılar, üniversiteler ve araştırma enstitüleri hakim unsurlardır. Gücün araçları rasyonel teknik kuvvetlerin (bilim adamlarınca sağlanan) ve kontrollü politik unsurların (güç eliti tarafından uygulanan) dengede olmasıdır. Böylece sanayi sonrası toplumda siyasetin oynayacağı rolün önceki toplum tiplerinkinden daha fazla olacağı ifade edilir. Ancak siyaset, teknoloji ve bilim gibi ussallığı öne çıkaran bir sistem özelliğı taşımaktadır.

Tabakalaşma:Bell sanayi sonrası toplumun toplumsal yapısının ana başlıklarını belirtmiştir. Bell'e göre toplumdaki en yüksek tabakanın uzmanlarından meydana gelmesinden dolayı tabakalaşma sistemini de bilgi belirler. Bu kesim; bilim adamları, yöneticiler, sanat ve dinsel kültürün gelişimi için çalışan unsurlarda meydana gelir. Bu kesimi sırasıyla teknikerler ve yarı uzman kadrolar, din adamları, satış elemanları ve son olarak da mavi yakalılar takip eder. Böylesi bir tabakalaşma yapısı veraset ya da verilmişliğe (hak anlamında) değil, en yeniyi bulan ve kişisel becerinin giderek önemli olduğu bilgiye dayanır.

Bell'e göre sanayi sonrası toplumda gözlenen değişim, yapısal bir yeniden yapılanmayı ortaya çıkarmaz. Bu değişim daha çok eski yapının (sanayi toplumu) karakterindeki bir değişimdir. Bu değişimin üç önemli bileşeni vardır. Bunlar; iktisadi sahada imalat sektöründen hizmet sektörüne yöneliş, teknolojiye yeni bilimsel temelli sanayinin önderliği ve sosyolojik anlamda yeni teknik seçkinlerin yükselişi ve yeni tabakalaşma prensiplerinin ortaya çıkması olarak belirtilir.

Sanayi sonrası toplumda görülen en büyük değişme, tabiatın gerçekliğinin vurgulanmasından (sanayi öncesi toplumlarda olduğu gibi) tekniğin gerçekliğine (sanayi toplumunda olduğu gibi) ve toplumsal dünyanın gerçekliğinin vurgulanmasına doğru olan yönelimdir (**Poloma, 1993:329-334**).

1.3. Sanayi Sonrası Toplumda Endüstriyel İlişkiler

Bu bölümde dünyada sanayi sonrası yapı özelliklerini taşıyan toplumların endüstriyel alanlarındaki meydana gelen genel değişmeler sosyolojik çözümleme ile incelenecektir.

Dünyada günümüzde karşı karşıya bulunulan yeni bir yapılanmayı üreten pek çok unsurlar bulunmaktadır (**Yazıcı, 1999:92**). Şimdi bu unsurları ele alalım:

Taylorizm ve Fordizmden yüksek güven sistemlerine geçiş:Bilimsel işletmecilik şeklinde anılan Taylorculuk, yalnızca bir akademik çalışma değildir. Sanayi üretimini maksimize etmeye kurgulanmış bir üretim sistemi olup, sanayi üretiminin organizasyonu ve teknoloji üzerinde geniş bir etkisi olmuştur. Taylor, sanayideki verimliliğin iyileştirilmesi ile ilgilenmiş, ancak bu verimlilik artışının sonuçları üzerinde pek yoğunlaşmamıştır. Kitle üretiminin kitle piyasalarını gerekli kıldığını ilk gören kişilerden birisi Henry Ford'dur. Taylorcu bilimsel işletmecilik ilkelerinin bir tür devamı olan Fordçuluk, kitle üretim sisteminin, kitle pazarlarının oluşturulmasıyla ilgili olduğuna dikkat çekmek üzere kullanılan bir kavramdır. Yeni dönemde Fordçuluk ve Taylorculuk bazı sanayi sosyologlarınca "düşük güven sistemleri" olarak belirtilir. Yeni dönem, "düşük güven sistemleri"nden "yüksek güven sistemi" kavramına doğru bir değişim yaşamaktadır.

“Yüksek güven sistemi” tüm standart kural ve ilkelerin ötesinde işçilerin kendi hızlarını, hatta işlerinin içeriğini bile kendilerinin kontrol etmesine müsaade edilen bir sistemdir. Bu tür sistemler genellikle, daha yüksek düzeydeki örgütlerde görülmektedir.

Batı Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya’daki firmalar “düşük güven sistemlerine” alternatif sistemler geliştirme çabasındadırlar. Bu sistemler, işçilerin işin doğasını etkileyecek bir role sahip olduklarını bilerek, çalıştıkları grup üretimini ve hatta otomatik montaj hatları işlerini de içermektedir. Bu yeni stratejiler otomasyon, grup üretimi ve esnek üretimdir. Otomasyon, günümüze kadar nisbi olarak az sayıda sanayi dalını etkilemiş olsa bile, sanayi robotlarının tasarımında meydana gelen gelişmelerle birlikte gelecekteki etkisinin çok daha büyük olacağı mutlak görülmektedir.

Diğer bir yeni strateji unsuru ise işin yeniden organizasyonunda uygulanan bir yol olan “grup üretimi”dir. Grup üretimi montaj hatları yerine otomasyonla beraber işbirliği içinde çalışan grupların kullanılmasıdır. Bu uygulamanın temel fikri, her işçi gün boyu, devamlı bir işi yapmasının yerine, bir işçi grubunun üretim sürecinde işbirliği esasına göre çalışmalarına müsaade edilerek güdülenme artışının sağlanmasıdır.

Grup üretimine örnek olarak 5 ile 20 kişilik gruplardan teşkil edilen işçilerin düzenli olarak çalışmak ve üretim sorunlarını çözmek amacıyla toplandıkları “kalite halkaları”dır. “Kalite halkaları”na dahil olan işçiler, onların üretim işlerindeki tartışmalara katılımlarını sağlamak üzere, teknik bilgilerini etkileyecek ek bir eğitim sürecinden geçmektedirler. Böylece bu eğitim ile işçiler yaptıkları işin tanım ve metoduna katkıda bulunabilecek bir uzmanlığa sahip olabilecekleri iddia edildiği için, bununla Taylorculuğun varsayımlarından bir kopma ortaya çıkmaktadır.

Bir diğer alternatif unsur da emek üretimidir. Japonların öncülüğünü yaptığı emek üretim biçimi ile yeni teknolojiler belli bazı müşterileri için tasarlanmış bazı malların büyük çaplı üretimine imkan tanıyacaktır. Esnek üretim bilgisayara dayalı teknolojiler ile ilişkili bilgisayar destekli tasarımlar, yani “kitle ısmarlamacılığı” doğuşunu ile yakın ilişki içinde gelişmektedir (Giddens, 2000:329-332).

Bilgi teknolojileri:21.yüzyıla girildiği şu dönemde artık elektronik dünya geçerli olup, bu süreç kimi yazarlarca “net ekonomi”ye dönüşmektedir. Bu elektronik dünyada işlemler hızlı, ucuz ve daha kalitelidir. Bilgi teknolojisindeki hızlı gelişmelere, internet vasıtasıyla elektronik network’e girişteki yaygın uygulamalara rağmen, bu süreçlerin ticari işlemlerde kullanımı, gelişimin ilk aşamaları düzeyinde gözükmektedir. Gerçekte ortaya çıkan “elektronik piyasa” dünya ekonomisinin küçük bir parçasını içermektedir.

Son 10 yıllık sürecin en köşe taşı internettir. Günümüzde milyonlarca insan, internet vasıtasıyla büyük bir ticari faaliyeti meydana getirmektedir. Bu gelişmelere göre, tüketici ve işletmelerin ortaya çıkan elektronik ticaret ortamında büyük menfaatler

sağladıkları söylenebilir. Böylece iletişim ve bilgi teknolojileri, işletmeleri ve tüketicileri elektronik işletmeler vasıtasıyla birbirine bağladıkları sonucuna ulaşılabilir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla yayılması dünyada sınırları aşan ölçülerde mal ve hizmetlerin bütün piyasalara yayılmasına neden olmaktadır. “Web” sayfaları yoluyla işletmeler, ürün ve hizmetlerini tüm dünyaya tanıtabilme imkanına sahip duruma gelmişlerdir. Pek çok insan finans sektöründen eğlence sektörüne kadar çeşitli sektörlerde “web” sayfalarının sağladığı geniş imkanlardan yararlanabilmektedir. Böylece, daha önce tahmin edilemeyecek bir “küresel piyasa dijital dünyada” meydana çıkartılmıştır.

Böylece internet, web siteleri gibi araçlarla gerçekleştirilen elektronik ticaretin boyutları ulusal ve uluslar arası düzeyde işbirliğini zorunlu hale getirmektedir. Burada oluşturulması gereken temel politika piyasa kökenli bir ortam meydana çıkarmaktır. Smith’in müdahaleden uzak piyasa fikri bir anlamda küresel düzeyde internet ile gerçekleşebilmektedir.

Günümüz dünyasında “network ağı”na dahil olmuş toplumlar hızla artmaktadır. Fiber optik ve kablosuz networkler, dünya ticaretinde yeni ufuklar açmaktadır. Networklenmiş toplumların en belirgin özelliği, hız ve sınırsız büyümeyi gerçekleştirmiş olmalarıdır. Bu süreçler sayesinde tüketici hizmetlerinden, para çıkışına kadar bütün faaliyetler hızla kavuşmaktadır. Bilgi çağında network, şirketler için işlerini kolaylaştıran bir yöntem olmanın daha da ilerisine giderek işin kendisi konumuna gelmiş durumdadır.

2000 yılına kadar 1.2 trilyon ABD Doları, bilgi teknolojileri için harcanmak amacıyla şirket planlarına geçmiş bulunmaktadır. Ticari şirketler, mevcut ürün ve hizmetlerini küresel pazarlara daha hızlı ve daha aktif sunabilmek için bu parayı harcama mecburiyetinde bulunmaktadırlar. Bunun biricik yolu bilgi teknolojilerinden geçmektedir. Bilgi teknolojileri için son birkaç yılda 164 katrilyon liralık bir harcama, Türkiye’nin 7 yıllık milli gelirin eşi bir rakamı ifade etmektedir (Ekin, 2000:4-9).

Portföy işçileri ve işin profili; Küreselleşen ekonominin (küreselleşme ileride ele alınacak) etkisi ve “esnek” işgücüne olan talebin artmasının göstergesi ışığında sosyolog ve ekonomistlerce sanayi sonrası toplumda daha fazla sayıda insanın “portföy işçisi” olarak çalışacağı ifade edilir. “Portföy işçileri”nden hayatları boyunca bir çok iş değiştirmelerine imkan verecek şekilde farklı becerilerden ve iş için gerekli güven belgelerinden oluşan bir “beceri portföyü”ne sahip olmaları beklenmektedir. Bu durum, klasik söylemi ile işçinin vasıflılığına göndermede bulunmaktadır. “Portföy işçileri” sürecinde işverenler, işçilerine karşı yalnızca kısa süreli bir sorumluluk altına girmekte olup ve ilave toplumsal fayda ile emeklilik haklarına dair ödemeleri en alt düzeyde tutmaları tavrını ortaya koymaktadırlar. İşin niteliği açısından ise tüm sanayi sonrası toplum özelliği gösteren ülkelerde çalışma haftasının ortalama uzunluğu zamanla giderek azalmaktadır. Dolayısıyla ücretli işlerde çalışmak üzere harcanan zaman

azalmayı içeren politikaların yaygınlık kazanıyor olması, bir iş bulma ihtiyacını giderek daha az önem taşıyor hale getirmiştir. Böylece işi paylaşma veya daha esnek saatlerle çalışılması daha yaygın hale gelmektedir. Buna bağlı olarak son dönemlerde yapılan araştırmalara göre, mevcut koşullar altında bile yarı zamanlı çalışanların sağladığı iş tatmini, tam zamanlı çalışanlara göre daha yüksek olmaktadır (**Giddens, 2000:351-353**).

Sanayi sonrası toplumdaki işçi profili ve işin niteliği “sanayi sonrası toplum” öncesi döneme göre bireyi, daha toplumsal aktiviteye iten bir çalışma ilişkisi içine sokmaktadır.

Küreselleşme:Küreselleşme dünya ekonomilerinin artan entegrasyonudur (**Ghai, 1995:40**). Genel olarak küreselleşme tartışmaları, birbirinden farklı iki ayrı literatür eksenine oturur. Bunlardan biri, uluslararası ilişkiler literatürü, diğeri ise özellikle Immanuel Wallerstein ile irtibatlandırılan Marxist yaklaşıma yakın olan “dünya sistemi kuramı”dır. Uluslararası ilişkiler kuramcıları genel olarak sistemin gelişimi üzerine yoğunlaşırlar (**Giddens, 1998:67**). Wallerstein “dünya sistemi kuramı”nda küresel ekonomiyi, ekonomik değişimin karmaşıklığı altında dünya milletlerini birbirine bağlayan bir sistem olarak tanımlar (**Cocherman, 1995:394**).

Daha önce belirtildiği gibi Giddens küreselleşme olgusunu, kapitalist dünya ekonomisinin hakimiyeti açısından, yani modernlik kuramlarının bir devamı gibi görerek yorumlamaktadır.

Küreselleşme sürecinin istihdama, sendikacılığa, endüstri ilişkileri sistemlerine, ücret ve çalışma şartlarına önemli tesirleri olmaktadır. Bu değişmeler yanında mega teknolojilerin gelişmesi kogniterya (bilgi işçisi) doğuşu ve bunlara ilaveten iletişim, ulaşım, finansal teknolojilerdeki yapısal değişmeler, mal ve hizmetlerin küreselleşmesine önemli katkı sağlamıştır. Bilgisayar donanım ve yazılımları, uydular, fiber optik kabloları ve yüksek hızlı elektronik transferler, firmaların küresel pazarlarda monopol gibi hareket etmelerini ortaya çıkarmıştır (**Ekin, 1994:17**).

Küreselleşmeye olumlu bakan görüşlerin yanında, olumsuz bakan görüşler de bulunmaktadır. Küreselleşmeye olumlu bakanlara göre, küreselleşme teknolojik gelişme ile yakın ilişki içindedir. Küreselleşmenin finans piyasaları gibi alanlarda genişlemelerine ilaveten elektronik iletişimin hızla ilerlemesi ve deregülasyon (kürsüzleştirme:emek piyasasında katılıkların kaldırılması) sonucu finans piyasalarında etkili olduğu görülmüştür. Küreselleşmeye olumsuz bakanlar daha çok onun sosyal boyutuna dikkat çekmişlerdir. Bu kesim küreselleşmenin özelleştirme, işten çıkarma, sendikasılaştırma, taşeronlaştırma, sosyal devleti küçültme ücretleri düşürme, emeği koruyan araçları tasfiye etme, sosyal haklara sınırlama getirme gibi çeşitli metotlarla endüstri sisteminin unsurlarını geliştirmekte olan ülkelerin yoksullaştırılmasına aracı olarak kullandıklarını ileri sürerler (**Ekin, 1994:21**).

Bu farklı küreselleşme yorumlarına rağmen, küreselleşme dünya ölçeğinde çok çeşitli alanlarda kendi varlığını kabul ettirmiş gözükmektedir. Burada küreselleşmeye endüstri ilişkileri çerçevesinden yaklaştığımızdan dolayı, konuyu bu cephesiyle ele alacağız.

Dünyada son dönemde küreselleşme ve iktisadi bütünleşme hareketlerinin işçiler ve sendikalar açısından meydana getirdiği sonuçlar, üç yönden önem taşımaktadır. Birincisi özellikle az gelişmiş ülkelerde asgari düzeyde temel insani ve demokratik hakların korumasını garanti altına alma gereksiniminin net olarak görülmesidir. Çünkü az gelişmiş ve gelişen ülkelerde çalışma standartlarının seviyesini düşürmek, sendikaların gücünü ve etkisini zayıflatmak ve emek piyasasını kural dışılaştırmak yoluyla emeğin istismarına zemin hazırlamak, küresel piyasalara girmenin ve kazançlı çıkmamanın tek yolu olarak kabul edilmeye başlanmıştır. İkincisi, çok uluslu şirketlerin artan gücü ve karmaşıklığı ile doğrudan yabancı yatırım için artan rekabetin bütün dünyada işçilerin ve sendikaların hak ve menfaatlerini gerilediği ve refah devletinin temelini sarstığı görülmektedir. Üçüncüsü ise, milli hakimiyetin zayıfladığı küreselleşme ortamında, devletlerin her alanda ve düzeyde kendi vatandaşlarını koruma ve milli değerleri geliştirmede ulusal politikaları kullanmaları ve etkili olmaları giderek güçleşmektedir.

Küreselleşme, işçi hareketlerinin ve sendikaların gelişmesinde hayati bir rol icra eden refah devletinin yetersizliğinin kaynağı haline gelmiştir. Diğer taraftan küreselleşmenin sendikaları nasıl etkilediği konusunda da çeşitli araştırmalar yapılmaktadır.

Buna göre bazı araştırmalar küreselleşme ve iktisadi yeniden yapılanmanın sendikaları zayıflattığı sonucuna varılırken, bazı araştırmalarda ücretlerin ve çalışma koşullarının geri olduğu ve sendikaların baskı ile karşılaştığı gelişen ülkelere yeni fabrikaların kaydırılması üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bazı araştırmacılar ise küreselleşmeye tepki olarak sendikaların, çalışanların iktisadi ve demokratik geliştirilmesi için kampanyalar başlatılması, tüketici haklarının korunması ve sınır ötesi emek teşkilatlanması ve dayanışması gibi çeşitli sosyo-ekonomik yeni stratejiler üzerinde çalışmaktadırlar (Aykaç, 2000:566-568).

Sonuç olarak, küreselleşme olgusunun çalışma hayatını etkilediği söylenebilir. Ancak bu konuda toplumların sosyo-kültürel/ekonomik farklılıklarından dolayı genel kurallar tespit etmek güç gözükmektedir.

Sendikalar:Gelişmiş kapitalist ülkelerde sendikalar özellikle II. Dünya Savaşı'ndan itibaren toplumsal bir taraf olma, toplu pazarlıkta etkin rol, emeği temsil eden bir kurum olarak oldukça verimli bir dönem yaşadılar (Koray, 1996:85). Ancak son dönem gelişmeler çerçevesinde sendikaların siyasi güçten zaafiyet geçirdiği, üyelerinin sendikaya bağlılıklarının azaldığı, bireysel tercihlerin öne çıktığı, işsizliğin ileri boyutlara ulaştığı, özelleştirme olgusunun etkinleşmesi sonucu, sendikaların

geleneksel kalelerini kaybetmeye başladığı, istihdamın sektörel dağılımının hizmetler sektörü lehine yönelmesi sonucu işkollarında ortaya çıkan sıkıntılar gibi pek çok sorunlar sendikaların misyonu, işlevleri ve önceliklerinin yeniden belirlenmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. 20.yüzyılın son on yılı, başta sanayileşmiş ülkeler olmak üzere bütün dünyada sendikaların rolleri ve gelecekleri ile ilgili belirsizliklerin yoğun yaşandığı ve tartışıldığı bir süreç olmuştur. Endüstri ilişkileri ve sendikaların geleceğine yönelik olarak ortaya atılan fakat genel kabul gören görüş, gelişmiş ülkeler başta olmak üzere bütün dünyada yaşanan ekonomik, politik ve sosyo-kültürel değişiklikler ve dönüşümler nedeniyle, endüstri ilişkileri ve sendikaların önemli bir geçiş ve dönüşüm süreci yaşadığıdır (Aykaç, 2000:554). Yaşanan bu dönüşüm sürecinde sendikaların rollerindeki değişimi etkileyen parametreler nelerdir:

Genel olarak gerileyen, güç kaybeden sendikacılığın önemli nedenlerinden birisi işsizlik olduğu kabul edildiğine göre, sendikaların endüstriyel, sosyal ve siyasi gücünün parçalanması ve üyelerini yitirmeleri, işsizlik olgusunu önemli bir unsur haline getirmektedir. Bir çok ileri sanayili Avrupa ülkelerinde sendikacılığın geleneksel kalesi kabul edilen işkollarında istihdam azalışının ortaya çıkması ve bunun da sendika üyeliğinde azalmaya neden olması, sendika üyeliği ile işsizlik arasındaki ilişki ifade etmesi yönünde önemlidir. Bunun sonucunda da sendika üyeliğinin azalması, sendikaların pazarlık güçlerinin zayıflaması, doğal sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Daha önce değinildiği gibi küreselleşme ve dünya çapındaki piyasa bütünleşmesine paralel olarak refah devletinin gerilemesi, esneklik ve kuralsızlaştırmanın genişlemesi ve milli yönetimden çok uluslu yönetime geçiş türündeki temayüller, çalışanlar ve sendikalar için ciddi tehditleri ortaya çıkarmıştır.

Sendikaların yüzyüze kaldığı en önemli tehdit konularından birisi de “yeniden yapılanma”dır. Yoğun olarak sendikalaşmış eski imalat sanayilerinin üretimi durdurmaları veya azaltmaları ve hizmet sektörünün gelişmesine paralel olarak, sendikalaşması zor küçük işletmelerin güçlenmesi, kadın ve göçmen işçilerin kısa ve kısmi süreli istihdamlarının artması gibi konular sendikalar yönünden “yeniden yapılanma”nın ciddi bir tehdidi olarak görülmektedir.

Son dönemlerde insan kaynakları yönetimi olgusunun da sendikalara yönelik bir tehdit oluşturduğu görüşü önem kazanmaktadır. Buna göre insan kaynakları yönetimi uygulamalarının sendikaları tehditleri üç türde görülmektedir. Birincisi, işletmelerde insan kaynakları yönetiminin bireysel teşvikleri ve ödül sistemlerini geliştirmek ve eleman seçiminde kontrolü sağlamak amacıyla iletişim yollarının geliştirmesi ve sendikaları bu sürecin dışına itmeye yönelmesidir. İkincisi, insan kaynakları yönetiminin işletmelerdeki yönetim anlayışı çalışanların kararlara itiraz etme ve değiştirilmesini isteme gücünü zayıflatmaktadır. Bu tür işletmelerde teşvik edici ücret planları, bireyselleştirici ödül planları, uzun çalışma saatleri ve diğer ödemeler ile ilgili sözleşmelerin yapılması sendikaların rollerini geriletici tesir yapmaktadır.

Üçüncüsü ise, insan kaynakları yönetiminin uygulandığı işletmelerde yeteneklere uygun yönetim biçiminin benimsenmiş olması sendikaların aktivitelerine karşı bir mücadeleye neden olmaktadır. Böylece insan kaynaklarının geliştirilmesine ve etkin kullanımına dayandırılarak sendikalar gereksiz bir pozisyona itilmek istenmektedir.

Son 20 yılda yaşanan teknolojik gelişmeler artan uluslar arası rekabet sendikacılığı önemli ölçüde zorlamaktadır. “Sendikasız işletme” faaliyetleri de bu türden gelişmelerdir. Geleneksel olarak imalat sanayiinde üretim yapan işletmelerin hizmetler ve daha başka sektörlerle yönelmeleri gibi faaliyetler, sendikasızlaştırma yönündeki eğilimi de güçlendirmiştir. Az sayıda işçi çalıştıran küçük işyerlerinin sendikacılık ve toplu pazarlık süreci dışında tutulmayı genelde başardıkları bilinmektedir. Bunun yanı sıra, sendikasızlaştırma, taşeron uygulaması, kapsam-dışı personel uygulamaları, çırak-stajyer-öğrenci uygulamalarında artışın gözlenmesi, geçici ve belirsiz işlerde çalışanların ve kadın istihdamının yükselmesi gibi unsurlar işyerlerinin büyük bir kısmını sendikada ve toplu pazarlıkta uzak durmalarına imkan vermektedir (**Aykaç, 2000:554-580**).

Özetle, dünyada üretim biçimi ve bununla etkileşim halinde bulunan toplumsal yapı, özellikle 17.yüzyılın sonlarından itibaren sürekli olarak bir önceki dönemin gerçeklerinin üstüne yeni ilaveler konularak ardışıklı, bir başka deyişle birbirini takip eden gelişmeleri izlemiştir. Bu gelişme seyri; piyasa, kâr, üretim biçimindeki değişim, teknoloji vs. gibi faktörlere yeni anlamsal boyut getirdiği, geleneksel toplumdaki sanayi toplumuna geçişle eski döneme göre daha farklı ama yine eski dönemin temelleri üzerine şekillenmiş endüstri ilişkileri ve buna duyarlı toplumsal yapı meydana getirmiştir. Tarihin akmaya devam etme mecburiyeti bizi sanayi toplumundan, yine bu toplumun temeli üzerine kurulmuş sanayi sonrası topluma geçişi zorunlu hale getirmiştir. Böylece yeni endüstri ilişkileri; yeni toplumsal anlayışları, yeni zihniyet kavramını da ortaya çıkarmıştır.

Sanayi sonrası süreç, derinlikleri geleneksel toplumdaki üretim anlayışına dayanan ve bu yapının üzerine ilave edilerek gelişen yeni sanayi ilişkiler biçimini içermektedir. Böylece dünya bu tarihsel seyir içinde geleneksel toplum yapısından son noktada sanayi sonrası toplum yapısına geçişi yaşamaktadır.

Yeni endüstri ilişkilerinde öncelikle bilgi, bireyin artan önemi, mega teknolojileri, yeni istihdam türleri, verimlilik artışı, yeni iş ve işçi tipi, sendikaların yeni görev anlayışları, dünyadaki ticari ve pazar alanlarının yoğun rekabetle kazanılması, işçi-işveren-hükümet unsurlarının çatışmadan çok uyum esasına göre sosyal diyaloglarını geliştirmeleri, insan kaynakları, etkin kurumların yeni döneme göre biçimlenmiş görevleri gibi gelişmeleri içermektedir.

Endüstri ilişkilerinde böylesi yeni gelişmeler, eskisinden farklı olarak bütün dünyayı etkilemiştir. Sanayi devrimi, Batı Avrupa’da ortaya çıkması ile bu devrimin

yapısal değişmelerini öncelikle ve sadece Batı Avrupa toplumları yaşamıştır. Buna bağlı olarak da toplumsal alanlarda gözlenmiştir.

Sanayi sonrası endüstriyel gelişimin toplumsal hayata etkisi, sanayi toplumunun toplumsal hayata etkisinden farklı olacağı düşünülür. Sanayi toplumu-insan ilişki biçimi tecrübesinin üzerine bina edilecek sanayi sonrası toplum tipinde oluşacak “yeni zihniyet”in, önceki dönemin sosyal rahatsızlıklarını bir ölçüde gidermesi mümkün görülmektedir.

II. YENİ DÖNEMDE TÜRKİYE’DEKİ ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ

Dünyada pek çok sahada olduğu gibi, çalışma ilişkileri konusunda da sanayi döneminden sanayi sonrası döneme geçilirken, Türkiye’nin de bu yapısal değişim sürecinden etkilenmemesi düşünülemez.

Dünyada meydana gelen değişmeye bağlı olarak Türkiye’nin pek çok alanında olduğu gibi, çalışma ilişkileri koşullarında da bir değişme sürecinin oluştuğu söylenebilir. Bu değişme olgusu Türkiye’deki çalışma hayatını içeren başlıca kavramlardan olan sendikalar, özelleştirme, teknoloji, esnek çalışma, iş ve işçi tipi, gümrük birliği etkisi, küreselleşme, demokrasi ve siyaset kurumu gibi konularda “yeni bir anlayışa” doğru yönelim durumunu ve bunun sonucunda da yeni çözüm arayışları ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu bölümde Türkiye açısından “bu yeni anlayış”lara yönelik sorunları sosyolojik çözümleme yoluyla ele alıp, yeni çözüm önerileri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2.1. Sanayileşme Sürecinde Türk Toplum Yapısındaki Sendikacılık Gelişimi

Sanayi ihtilalinden önce insan-toprak ilişkileri düzeni, devlet yapılarının askeri, mali ve iktisadi bütün organizasyonlarının temelini oluşturmakta idi. Osmanlı Cihan Devleti de kuruluşundan itibaren, kendi temel özellikleriyle uyuşan bir toprak düzenini ve buna bağlı olarak ortaya çıkan üretim ilişkilerini kendi bünyesinde uzun süre yaşattı. Osmanlı, kuruluşundan itibaren bütün alanlarda olduğu gibi, çalışma hayatında da devir aldığı kültürel mirası veya diğer bir ifade ile zihniyet dünyası mirasını daha da zenginleştirerek devam ettirdi. “Hak” kavramı üzerindeki tartışmalara yeni katkılar sağlayarak, kavrama yeni boyutlar katmıştır.

Osmanlı devlet ve toplum düzeninin devamının sağlanmasında toplumun değer sisteminden alınarak anlam bulan iki temel kavram “eşitlik” ve “adalet”dir. Ayrıca Osmanlı toplumunda toprak ve soy asaleti gibi Batı tarzı sınıflaşma mekanizmalarının gelişmesine de sürekli karşı çıkmıştır (Yazıcı, 1996:48-51).

2.1.1. Çalışma İlişkileri Bağlamında Osmanlı Sosyo-Kültürel Yapısı

İslam dini inanç biçimi, Osmanlı toplumu sosyo-kültürel sisteminin temelini oluşturmaktadır. Osmanlı çalışma hayatı da böyle bir zihniyet dünyasının fonksiyonu olarak varlığını sürdürmeye başlamış, bu inanç “hak” telakkisi ile biçimlenip kurumlaşmıştır (Yazıcı, 1996:54).

Sosyal yapı:Osmanlı toplumunun kuruluş felsefesi kültür değerleri ve dünya görüşü açısından farklılaşmayı, merkezden kopmaya uyan bir modeli kabul etmez. Toplum sistemi bütünleşmeyi, kümeleşmeyi gerekli kılar. Toplumu besleyen kurallar ve değerler sistemi bu amacı gerçekleştirmek için kurgulanmıştır. Bundan dolayı Osmanlı toplum düzeni merkezi bir yapı özelliği taşır (Türkdoğan, 1981:339). Osmanlı Devleti'nin temelindeki kültür değerleri, dayanışmacı bütünleştirici merkezi yapı özelliği ve sınıflaşmaya izin vermeyen sosyal yapısının Batı Avrupa sosyal yapısından farklı olduğu görüşü Mardin, Cin, İnalçık, Barkan gibi pek çok araştırmacı tarafından ağırlıklı şekilde kabul edilmektedir.

Osmanlı sosyal yapısı, sosyal zümreler arasında Batı Avrupa'da olduğu gibi geçişin çok zor gerçekleştiği bir sosyal yapı olmayan bir özellik ortaya koymaktadır. Padişah haricinde kul-yöneticiler ve yönetilenler arasında bir “akışkanlık”, Osmanlı toplumsal yapısının ve tabakalaşma sisteminin en önemli niteliğidir.

Çalışma hayatı:Osmanlı üretim düzeninin en önemli unsuru “toprak” olup, bunun da çalışma hayatında “Osmanlı Toprak İşçiliği” adı altında kendine has özellikleri bulunmaktadır. Toprak işçiliğinin yanında şehir alanlarında da önem kazanan esnaf ve zanaatkar birlikleri (Ahilik) Osmanlı çalışma hayatını ifade etme anlamında önemi büyüktür (Yazıcı, 1996:54-58).

2.1.1.1. Osmanlı Toplumunda İşçi Hareketinin Doğuşu

19.yüzyıl dışa bağımlı Osmanlı ekonomisinde azınlıklara dayalı sermaye ve üretimde gelişme klasik tezgahlardaki istihdamı azaltıcı, gelişmiş tezgahlardaki istihdam hacmini de artırıcı bir etki yapmıştır. Bundan dolayı Osmanlıda bir işçi kesimi ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak bu dönemde Osmanlı ekonomik ve toplumsal yapısındaki işçi kesimi güçsüz ve teşkilatlanmamış bir özellik taşımaktaydı (Yazıcı, 1996:89-90).

Sendikalar:II. Meşrutiyet'e kadar olan süreçte Osmanlı Devleti çalışma hayatında toplu iş ilişkileri ile ilgili düzenlemeler bulunulmamaktaydı. 10 Nisan 1885 tarihli Polis Nizamnamesi ile işçi teşkilatlarını ve işçi hareketleri yasaklanmıştır (Tokol, 1997:11). II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Osmanlı Devletinde iki sendikadan söz edilmektedir. Bunlar 1871'de kurulan Ameleperver Cemiyeti ve 1894'de kurulan Osmanlı Amele Cemiyeti'dir. Ancak Amele Perver Cemiyeti'nin gerçek anlamda sendika olmadığı görüşü sonradan yaygınlaşmıştır.

Osmanlı Devletinde ilk sendikaların yapılanmalarında loncaların rolü olmamış, loncaların kendi iç işleyişleri ve faaliyetleri, sanayileşmenin loncaların yıkılışı ile tamamlanması, Osmanlı sendikacılığını Batı sendikacılığından ayıran önemli unsurlardan birisidir (Tokol, 1997:12).

Osmanlı'daki sendikalaşmayı yasaklama açısından 1909 tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu da kamuya yönelik hizmet veren kuruluşlardaki örgütlenmeyi yasaklamıştır (Makal, 1997:291).

Toplu pazarlık:Osmanlı Devleti çalışma ilişkilerinde işçi ve işveren taraftarları arasında, çalışma koşullarının görüşmeler yoluyla belirlenmesini sağlayacak toplu pazarlık kurumu hakkında herhangi bir yasal düzenleme bulunmamaktadır (Makal, 1997:291).

Grev:Tatil-i Eşgal Kanunu, çalışma ilişkileri yönünde değerlendirildiğinde, sendikal örgütlenme ve toplu pazarlığın kurumsallaşmasından sonra gündeme getirilmesi daha uygun olan grevler konusunda düzenlemeler yapılmıştır. Yine bu kanunda, sendika ve toplu pazarlık kurumunun olmadığı şartlarda, greve gitmeden önce bir "uzlaştırma" sürecinden geçme şartı kabul edilmiştir. Sonuç olarak 20.yüzyıl başlarında Osmanlı çalışma hayatında sendikaların ve toplu pazarlığın kurumsallaşmadığı, grevler ve uzlaştırmanın ise belirli şartlar altında, en azından hukuksal varlıklarının kabul edildiği ve düzenlenmiş olduğunu görmekteyiz (Makal, 1997:292).

2.1.1.2. Cumhuriyetten Günümüze Kadarki Dönemde İşçi Hareketinin Sosyolojisi

Çalışma hayatındaki bütün olumlu gelişmelere rağmen, gerçekte Osmanlıdan yeni Türkiye'ye, Türkiye'de işçi hareketlerinin bazı küçük gelişmeler göstermesine rağmen, 1960'lara kadar önemli bir hız kazanmadığı kabul edilir. Hatta, Türk sendikacılık hareketinin Batılı anlamda kurumsallaşma sürecine girmeye başlamasının 1960 sonrasında ortaya çıktığı görüşü, bu alanda çalışan araştırmacılar tarafından genelde kabul edilir.

Buna rağmen Türk işçi hareketi; I. Meşrutiyet'ten 1960'lara kadar uzun bir emekleme dönemi yaşamış ve I. Meşrutiyet ile 1960 arası ülkede yetersiz sanayileşme ve geri bir kentleşmeye dayalı olarak da yeterince gelişme gösterememiştir (Yazıcı, 1996:136).

1960 ile başlayan yeni dönemde, işçi kesimine sendikalaşma ve diğer alanlarda verilen haklar, işçi hareketlerinin güçlenmesinde etkili olmuştur. Fakat işçi hareketinin güçlenmesi, Türk-İş yapısı altında var olan sendikal birliğin parçalanması sürecini ortaya çıkarmıştır. Farklı sendikacılık anlayışları Türk-İş haricinde DİSK, MİSK ve HAK-İŞ gibi konfederasyonların oluşmasını ortaya çıkarmıştır.

1960 ile başlayan yeni dönemin hemen başından itibaren artan sendikalaşmaya ilaveten, yine aynı süreçte grev hakkının kazanılması ve bunun sonucunda greve gitme arasında yükselişin ortaya çıktığı gözlenmektedir.

1960-1980 döneminde 3 defa siyasal vesayet kurumu tarafından sisteme yeni bir düzen verilmesi amacıyla müdahaleler, Türk siyasal yapısının uzun dönemde en önemli istikrarsızlık kaynağını oluştururken, şehirleşme, sanayileşmeye dayalı gelişme ve sivil kurumlaşma önünde ciddi engellerden birisi noktasına gelmiştir.

1980 sonrasında, 1983 ve 1987 seçimlerinden sonra Türk işçi hareketinin önemi ve ağırlığı siyasi partilerce de hissedilmeye başlanması ve çalışma hayatı ile ilgili konulara kamuoyunun ilgisinin artışı gözlenmiştir.

1980 sonrasında Türk işçi hareketi bakımından çok önemli bir gelişme, 1989 ilkbahar işçi eylemleridir. Bu eylemlerin önemi iki yönlü değerlendirilir. Bunlardan birincisi 1980 sonrası ortaya çıkan ilk eylem olması, ikincisi ise eylem biçimleri olarak Türk işçi hareketi tarihinde pek görülmeyen yeni eylem türü özelliği taşımasıdır.

1990'lara kadar vesayetli demokrasi yapılanmasının temel özelliğini bünyesinde barındıran Türk sendikacılığı, 1990'lara gelindiğinde gerçek demokrasi talebi bu yükü sırtından atmak ister tarzında bir görüntü oluşturur.

1983-1995 sürecinde ortaya çıkan işçi eylemlerinin temel özelliği; aşağıdan (tabandan) yukarıya yönelmiş bir hareketlilik göstermesi ve 1980 öncesi ideolojik öğelerden temizlenmiş, yeni eylem türleri ile zenginleşmiş olmasıdır (**Yazıcı, 1996:136-159**).

Sonuç itibariyle, Türk toplumsal yapısı tarihsel süreç içinde demokrasisini geliştirdiği ölçüde, sendikal faaliyetlerde zenginleşmeyi gösteren özellikler taşır hale gelmiştir.

2.2. Türkiye'deki Sendikal Hareketi Değişmeye Zorlayan Faktörler

Dünya sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma doğru bir değişim sürecine girmişken, Türkiye konumuz itibariyle çalışma hayatı ve özellikle de sendikal faaliyet yönündeki bu değişmeden etkilenmektedir.

Türkiye'de "yeni anlayışların" tartışıldığı bu dönemde öncelikle sendikal faaliyetin "yeni anlayışlara" ihtiyaç duyduğunu gösteren mevcut yapısal sorunların neler olduğunu bilmek gerekir. Bu yapısal sorunların Türkiye'de sendikalar açısından önemli olan bazı tartışma noktalarını genel olarak üç başlıkta ifade edebiliriz. Bunlar; zor ve karmaşık sorunlar, yeni dünya düzeni ve bu düzenin Türkiye'ye dayatmaları, sendikaların kendilerinden kaynaklanan yetersizlikler olarak sayılabilir.

Türkiye, gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, toplumsal ve ekonomik bakımdan çok sayıda sorunla birden baş etmek durumundadır. Sermaye yetersizliği, işgücü fazlası, niteliksiz işgücünün çokluğu, yanlış politikalar ve her sahada devam eden denetimsizlik gibi pek çok sorun alanı başlıca meseleleri oluşturmaktadır. Bazı alanlarda sağlanan faydalar ve bazı gruplar için sağlanan haklar olsa da, toplumun her sahasında meydana gelen dualist yapı (ikili yapı) her türlü gelişme ve elde edilen her türlü hak için bir tehdit olabilmektedir. Yasal uygulamalar keyfi, hatta kanun dışı uygulamalarla işbirliği halindedir; demokratik yöntemler anti-demokratik yöntemlerle beraberdir; kayıtlı ekonominin yanıbaşında “kayıtsız ekonomi” işlemektedir. Özetle her sahada yasal bir dünya ile yasaları dikkate almayan bir dünya beraber yaşamaktadır. Türkiye’nin bu dualist (ikili) yapısının pek çok sorunun kaynağı olduğu da açık hale gelmiştir. Bu yapısal marazi durum, işsizlik gibi eğitimsizlik gibi yapısal meselelerle birleşince hem bireyler, hem de örgütler için oldukça acımasız bir düzen çalışmaya başlamaktadır. Sendikaların üzerinde hassasiyetle durup, düşünmek ve çözüm üretmek mecburiyetinde kaldıkları birinci sorun alanı “yapısal bozukluklar ve çelişkiler”dir. Bu ikili yapının oluşturduğu olumsuz şartlarda sendikalar için güvenceli bir toplumun meydana getirilmesi zor gözükmemektedir.

Buna göre Türkiye ekonomisinin yarısının kamuya ait olduğu ender rastlanılan ülkelerden birisidir. Bu durum sanayileşme çabasındaki bir ülkede özel kesimin yetersiz kalmasını ortaya çıkarabilmektedir. Devletin işveren sıfatıyla ekonominin yarısına sahip olmasının endüstri ilişkileri bakımından pek çok sorunu beraberinde getirdiği söylenebilir. Kamuda kolayca örgütlenen bir kısım işçinin toplu pazarlığı ekonomik olmaktan ziyade, siyasal düşüncelerle sonuçlandırılmış; bu ise hem kamu işletmelerini hem de sendikacılık olgusunu olumsuz yönde etkilemiştir.

Türk sendikacılığını olumsuz biçimde etkileyen iktisadi unsurlardan birisi de yaklaşık 20-25 yıldan bu yana süregelen yüksek enflasyondur. Üçlü komisyon tarafından belirlenen asgari ücretler veya işçi sendikalarının çabaları ile imzalanan toplu sözleşmelerdeki ücretler kısa bir zaman dilimi sonunda reel değerini yitirmektedir. Bir sonraki toplu pazarlıkta bu sıkıntılı durumu telafi etme uğraşları işçi-işveren ilişkilerinde yükselmektedir. Toplu sözleşmeler imzalandıktan sonra da iş uyuşmazlıkları devam etmektedir. Bazı işverenler de iş güvencesinin bulunmamasından dolayı çok sayıda işçinin işine son vermekte; bu ise, taşeronlaşma uygulamasının genişlemesine neden olmaktadır. Böylece enflasyon, işçi-işveren ilişkilerinde toplu pazarlık yapısını bozmasına ilaveten bir de dolaylı olarak taraflar arasında “güven bunalımı”nın doğmasına yol açıcı bir etki göstermektedir.

Türk sendikacılığını olumsuz manada etkileyen unsurlardan bir diğeri ise çoğulcu demokrasinin tüm kurumları ile işleyememesi ve dönem dönem kesintiye uğraması olarak belirtilebilir. Özgür sendikacılık olgusu ancak çoğulcu demokraside fonksiyonel olma özelliği taşıyabilmekte ve siyasal koşulların elverişliliği zemininde gelişme gösterebilmektedir (**Kutal, 1997:258-259**).

Diğer yandan sorunların çok ve karmaşık olması durumu her kesim için çözümleri güçleştirdiği söylenebilir. Örneğin işsizlik sadece ekonomideki yapısal değişmeden kaynaklanan bir mesele değil, nüfus artışı, göçler, yanlış ekonomik politikalar, kredi ve faiz uygulamalarının getirdiği tıkanıklıklar, kısa süreli sermaye hareketleri gibi pek çok unsurla bağlantısı olan ve çözümü zor bir konudur. Bu sorundan dolayı kayıt dışı ekonomi kolaylıkla büyümektedir. Büyüyen kayıt dışı ekonomi ise kayıtlı ekonomideki istihdamın pahalı olmasına, ücret yapısının bozulmasına ve sosyal ekonomik anlamda da toplumda kargaşa ortamını oluşturabilmektedir. Buna bağlı olarak gelir dağılımı ve ücret yapısının bozulması sonucunda, örgütlü kesimde ancak ücret pazarlığına yönelik faaliyetlere yönelebilmektedir. Bu durum ise sendikaların toplumsal rollerini zayıflattığı gibi, “ücret sendikacılığı” gibi kriterlerle de karşılaşmalarına neden olmaktadır.

Türkiye’de iç içe geçen sorunlar ve çelişkiler, sendikaların varlığını devam ettirme ve etkinlik kazanma mücadelesini güçleştirdiği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Fakat yukarıda belirtilen sorunların, yasal bir toplum düzeni isteyen ve “toplumsal uzlaşmanın önemine inanan” bütün toplumsal partnerler için ortak mesele olduğu ifade edilebilir.

Dünyadaki sanayi sonrasına geçiş sürecinde ortaya çıkan yapısal sorunlar özellikle de değişen ekonomik koşullar, Türkiye’yi yeni dayatmalarla karşı karşıya bırakmıştır. Yeni dönem pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de işletmeler için düşük maliyeti, yüksek verimlilik sağlayıcı arayışları ve örgütlü kesim üzerinde ücretliler konusunda baskıları artırmaktadır.

Bu alan işçiler, sendikalar, işverenlerin beraberce çözüm üretmeleri gereken bir alan olarak gözükmektedir. Fakat bunun için öncelikle taraflar arasındaki güvenin ve ilişkilerin gelişmiş olmasına ihtiyaç vardır. Ancak, Türkiye’de endüstri ilişkileri sisteminde daha çok “kutuplaşma”dan söz edilebilir. Bu kutuplaşmaların giderilmesi ya da azaltılması için ulusal ve işletmeler seviyesinde kurum ve mekanizmaların eksikliği de gözönündedir (**Koray, 1996:88-90**).

Bütün bu anlatılanlar ışığında Türkiye çalışma hayatının en önemli unsuru olan sendikacılık, var olan sorunları bizi Türk sendikacılığının bir model olma özelliğinin bulunmadığı noktasına götürür. Türk sendikacılığı Cumhuriyetin ilk yıllarında (1923-1945) siyasi rejimin otoriter yapısı nedeniyle ciddi bir varlık gösterememiş veya yasaklanmıştır (1938-1945). 1947’den bu yana kanuni bir muhtevaya sahip olan Türk sendikacılığı yukarıda ifade edilen olumsuz şartlar içinde varlığını devam ettirmiştir (**Kutal, 1997:259**).

Yeni üretim ve yeni iş organizasyonunun yaşadığı süreçte Türkiye’deki işletmeler ve sendikalar, bu yeni şartların değişimi zorlamaları karşısında ortaya çıkacak sorunları aşmada kullanacağı yöntemleri belirleme ihtiyacı bulunmaktadır. Buna göre sorunları aşma konusunda sosyal diyalog, kurumlaşan ilişkiler, gelişen demokrasi gibi başlıca faktörleri ifade edilebilir.

2.3. Türkiye’de Yeni Dönemde “İş” ve “İşçi” Profili

Bu bölümde iş, işçi kavramlarını ve Türkiye ile sanayi sonrası toplum özellikleri karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Yeni iş; Dünyada sanayi sonrası toplum sürecinde çalışma hayatındaki iş kavramı yeni tanımlamalara muhatap olmuştur. “Yeni iş” stratejisini oluşturan işin yeniden organizasyonuna göre “yeni iş”de uygulanan metod “grup üretimi” yöntemidir. Buna göre bir işçi gün boyunca aynı işi yapmak yerine bir işçi grubunun üretim sürecinde işbirliği yaparak güdülenme artışı sağlanmaktadır. Diğer taraftan yine sanayi sonrası toplumun çalışma hayatında tam gün çalışma yerine part-time çalışma, standart çalışma yerine esnek çalışma gibi iş ile birey arasında yeni bir ilişki biçimi ortaya konulmuştur. Türkiye son yıllarda sanayi kuruluşlarının İstanbul, İzmir, Bursa, İzmit gibi sanayi kenti özelliği gösteren şehirlerden Kayseri, Konya, Gaziantep, Denizli gibi “yeni sanayileşmekte” olan şehirlere doğru yöneldiği, sözkonusu şehirlerdeki sermaye birikiminin artarak ihracat amaçlı bir sanayi organizasyonuna gidildiği gözlenmektedir (**Baydur, 1996:81**).

Diğer taraftan da Türkiye genel olarak henüz sanayi devrimi aşamasına tam olarak dönüşemediği gerçeği ile karşı karşıyadır (**Ekin, 2001:16**). Buradan hareketle Türkiye’nin sanayileşme konusunda en gelişmiş olarak kabul edilen İstanbul, İzmir, İzmit, Bursa gibi başlıca şehirleri, dünyadaki sanayi sonrası toplum anlayışının getirdiği “yeni iş” biçimi özelliklerini hangi ölçüde kendi bünyesinde oluşturabilme kabiliyetine sahip olduğu tartışma konusu oluşturmaktadır.

Toplumların sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapılarının farklılık (izafilik) gösteriyor olması gerçeği “yeni iş” olgusunu sanayi sonrası Batı toplumlarında ve Türkiye’de farklı seviyelerde anlam bulmasına neden olmaktadır. Çünkü sanayi sonrası Batı toplumunda genel olarak “yeni iş” yapılanmasına uygun çalışılabilme imkanı bulunmaktadır. Sanayi sonrası endüstriyel yapıda “yeni iş” anlayışının oluşması ve Fordist-Taylorist üretim ve yönetim biçiminden uzaklaşma, bilgi teknolojileri ve bunları kullanabilen ileri eğitilmiş personele dayalı üretim anlayışının hakim olması sonucunda, çalışma hayatı ilişkileri bunların yaşanan etkilerine göre düzenlenmektedir. Oysa Türkiye’de bazı küresel amaçlı firmaların haricinde genel anlamda gerek klasik üretim-yönetim ilişkilerinin varlığına dayalı gerekse de sanayi toplumu belirleyicisi olan makinaya dayalı üretim şekline bağlı olan iş anlayışı biçiminin üretimdeki etkinliğini koruması gibi olgular, Türkiye’nin “yeni iş” ilişkisi dönemine girmediği yönündeki görüşlerin güçlenmesine neden olmaktadır.

Yeni işçi; sanayi toplumunun mavi yakalı işçilerinin sanayi sonrası toplumda beyaz yakalı işçi tipine doğru dönüşüm yaşadıkları yukarıda belirtilmişti. Günümüzün küreselleşen dünyasında, değişen teknolojinin temel özelliği “bilgi teknoloji”si olmasıdır. Bilgi devriminin ortaya çıkardığı bu “akıllı makineler”, sanayi devriminden farklı bir biçimde insanın dimağ gücünü taklid ederek, insan hayatının her boyutunda

tahmin edilmesi güç olan yeni imkanlar sağlamaktadır. Bu akıllı makineler adeta teknolojiye, politikaya, ekonomiye ve bütün sosyo-kültürel hayata damgasını vurmakta, çağın bütün üretim ve yönetim ilişkilerini değiştirmektedir. Bu durum Fordist-Taylorist sürecin üretim-yönetim türleri, bu yeni teknolojilerle tamamen değişmekte ve geleneksel süresi belirsiz hizmet akdiyle çalışan işçi tipini (mavi yakalı) ve bunu çalıştıran işveren tipi arasındaki bütün ilişkileri yapısal biçimde değiştirmektedir. Böylece sanayi sonrası toplum sürecinin yeni bir işçi tipini ortaya çıkardığını görmekteyiz. Bu işçi tipi; kısmi süreli, esnek çalışan, bireysel hizmet akdiyle istihdam edilen, çok vasıflı, kadın olma ihtimali de oldukça yüksek diye de tanımlanmış işçi tipidir. Sanayi toplumunda görülen Fordist-Taylorist dönem “sanayi işçisi” tipini ortaya çıkarmasına karşın, sanayi sonrası toplum ise “bilgi işçisi”ni ortaya çıkarmaktadır (Ekin, 2001:14-15).

Sanayi sonrası toplumlarda görülebilen “yeni işçi” tipi özellikleri bu toplumların üretim yapısını belirleyen teknoloji-üretim-işveren ilişkisine ilave olarak tamamlayıcı dördüncü bir unsur şeklinde görülmektedir. Oysa Türkiye’nin sanayi sonrası toplumdaki bu “yeni işçi” tiplemesini kendi sanayi hayatında ne ölçüde gerçekleştirme kabiliyeti bulunmaktadır. Bu sorunun cevabını ancak Türkiye’deki ekonomik ve toplumsal yapının sahip olduğu kriterlere bakarak cevap vermek mümkün olabilir.

Türkiye’nin toplumsal yapı profili, eş zamanlı olarak geleneksel, sanayi ve sanayi sonrası toplumsal yapı özelliklerini içermektedir. Türkiye’de geleneksel toplum özelliği gösteren yeni genel nüfus içinde bu kesimin bulunmasına, yani nüfusun % 45’i olup bunlar da kırsal kesimde yaşamaktadır (Murat, 2000:317). Böylece toplumun en yoğun kütesinin de yani nüfusun geriye kalan % 65’i her ne kadar sanayileşme sürecini tamamlasa da sanayi toplumu türü özelliklerini taşıdığı söylenebilir. Genel toplum içinde önemli bir oransal güce sahip olmamasına rağmen, Türk toplumsal yapısı içinde küreselleşme, bilgi teknolojileri, iletişim etkinliği, dünya ile bütünleşme zihniyetleri gibi faktörlerin etkilediği sanayi sonrası toplum özelliği taşıyan küçük bir toplumsal yapı da bulunmaktadır. Türk toplumsal yapısının bu özelliğine karşın, diğer taraftan ekonomik anlamda ise genel olarak sanayileşmiş toplum ile sanayi sonrası toplum arasında farkları ortaya koyan ölçü birimleri de bulunmaktadır. Satın alma gücüne göre belirlenen kişi başına gelir, sanayileşme sürecinde olan ülkelerde ortalama 3.200 dolar seviyelerinde iken, sanayi sonrası toplumlarda bu orandan ortalama 7 kat civarında bir fazlalıkla 23.500 dolarlar düzeyindedir. Gelir bölüşümü açısından ise, dünyada en zengin % 20’lik grup meydana getirilen gelirin % 86’sına sahip iken en fakir % 20 ise gelirin yalnız % 1’ini alır hale gelmiştir.

Türkiye’de satın alma gücüne göre belirlenen kişi başına gelir, sanayi sonrası toplumların ortalamasının yaklaşık yedide biri seviyesinde bulunmaktadır. Diğer taraftan gelir grupları ve bölgeler itibarıyla sağlıksız bir dağılım söz konusudur. Türkiye’de kişi başına gelir düzeyinin en yüksek olduğu bölge ile en düşük olduğu bölge arasında gelir yönünden dört kat fark bulunmaktadır (Temizel, 2001:19).

Bütün bu anlatılanlar çerçevesinde “yeni işçi” kavramı sanayi toplumu yapısından sanayi sonrası toplum yapısına dönülmüş ülkelerde, yüksek teknik kabiliyeti olan ve yüksek uzmanlığa dayalı, yabancı dil bilen bilgisayar kullanabilen, yeni becerilerle donatılmış işçi tipidir.

Türkiye’de ise bir taraftan henüz sahip olduğu nüfusun toplumsal ağırlık merkezi sanayi toplumu özelliklerini oluşturma sürecini yaşarken, diğer taraftan da bir ülkenin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan gelişmişlik düzeyinin göstergesi olma bakımından kişi başına gelir seviyesi, sanayi sonrası toplumlara göre yaklaşık 7.3 kat gerisinde bulunuyor olması Türkiye’nin gerek toplumsal yapı ve gerekse ekonomik bakımdan sanayi sonrası toplumda görülen “yeni işçi” tipine uygun bir işçi tablosu ortaya koyamadığının işaretlerini vermektedir.

Türk iş gücü, sanayi sonrası toplumdaki “yeni iş gücü” özelliklerini yakalayabilmesi için köylülere, tarımda bağımsız çalışanlara, aile yardımcılara, şehirlerdeki işportacılara, pazarcılara, kayıt dışı sektörde çalışan niteliksiz ve yarı nitelikli geniş kitlelere sanayi toplumu türünün işçilik tipini öğretmeden, sanayi sonrası toplumun “yeni işçi” tipini öğretmesi gerekmektedir. Böylece TV’deki reklamlarda gösterildiği gibi “kestaneci ve kokoreççiler” sanayi toplumu yapı özelliklerini atlayarak sanayi sonrası toplumun özelliklerine kavuşabileceklerdir (Ekin, 2001:17).

Özetle, Türkiye’deki işçi tipi genel anlamda mavi yakalı işçi tipi özellikleri göstermesine karşın, yukarıda da değinildiği üzere az bir kesim olan sanayi sonrası yeni tekniklere göre yapılanmış endüstri kollarında da istihdam edilen işçilerde ise yüksek vasıflılık özellikleri bulunabilmektedir. Bu kesimin varlığı dünya ölçeğinde çalışma hayatındaki yeniliklerin, imkanlar ölçüsünde de Türkiye’de eş zamanlı olarak uygulanabilme zihniyetinin oluştuğu yönünde işaretler olarak değerlendirilebilir.

Günümüzde Türk işçi tipi, genellikle mavi yakalı diye tanımlanan yapının özelliklerini taşıdığı yukarıda ifade etmiştik. Türkiye’de genel olarak sanayinin yapısı ve çalışma koşulları mavi yakalı işçi tiplemesinde yoğunlaşmayı ortaya çıkarmaktadır. Ancak bu mavi yakalı işçi tipi özellikleri taşıyan günümüz Türk işçisi, fonksiyonel olarak bu faaliyeti gerçekleştirmesine karşın küreselleşme ve teknolojik unsurların toplumu etkilemesi, toplumda giderek demokrasi talebinin güçlenmesi, sivil toplum örgütlerinin yaygınlaşması gibi pek çok sosyo-kültürel gelişmeler işçi kesiminin zihniyet dünyasını zenginleştirmektedir. Bu olguların etkisiyle perspektifi gelişen Türk işçi kesimi, dünyada sanayi sonrası toplumlarda görülen yeni iş ve işçi özelliklerinden haberdar bir tavır sergilediği ifade edilebilir. Ancak Türk işçisine göre bu yeni iş ve işçi özelliklerinin günümüz Türk sanayisinin kendi şartlarında oluşmadığını, dolayısıyla sanayi sonrası toplumdaki yeni işçi özelliklerini taşıyamayacağı görüşünde olduğu ifade edilebilir.

2.4. Türkiye’de Yeni Dönemde Sendikal Vizyon

Türk sendikacılığı, Batı ülkelerinde olduğu gibi, bir mücadelenin sonucunda ya da toplumun iç dinamiklerinin çabasıyla şekillenmiş bir sendikacılık değildir. Türkiye’de sendikal hakların kazanılması için Batılı anlamda bir işçi hareketi oluşmamış, sendikalar doğmuş ve gelişmiştir. Bu gelişmenin sonucunda da Türk sendikacılığı doğuşu itibariyle Türkiye’nin kendine has sosyo-kültür ve sosyo-ekonomik özelliklerinden dolayı ne geleneksel örgütlenme modeli, ne de mücadele stratejisi oluşturabilmiştir (**Mahiroğulları, 2000:6**).

Meydana gelen son değişmelere dayalı olarak dünyadaki sanayi sonrası toplum yapısı özelliği taşıyan ülkelerin çalışma hayatlarında, sendikaların giderek öneminin azaldığı yönünde görüşler ifade edilmiştir. Bu yönde görüş ifade eden yazarlara göre bu toplumlarda sendikaların güçlerini azalttığı yönündeki etkileri genellikle, küreselleşme, yeni üretim teknikleri, bilgiye dayalı etkiler, dijital teknoloji beyaz yakalı işçi olgusu, bireyselleşme, istihdamın sektörel dağılımındaki farklılaşma, kadın çalışma oranının yükselişi, esnek çalışma, insan kaynakları yönetimi gibi faktörlerin çalışma hayatında değişiklikleri ortaya çıkarması ve buna bağlı olarak da sözkonusu olguların sendikalarda üye kaybına yol açıp güç kaybettireceği iddiasında bulunmuşlardır. Ancak, bazı yazarların yukarıdaki genel olarak ifade edilen görüşlerinin tersine, başka yazarlara göre de sendikalar, tarihsel fonksiyonlarını icra etmiş ve önemini kaybetmiş değillerdir. Aksine yeni teknolojiye geçişte işçilerin haklarının korunmasında, sorunların çözümünde, işverenlerle işbirliği yapılmasında sendikalara önemli vazifeler yüklenmektedir. Bu yazarlara göre işçi sendikaları faaliyetlerini çeşitlendirerek yeni işçi gruplarının ilgisini daha fazla çekebilirse, mesleki eğitim konusunda işveren kuruluşları ve devletle işbirliğini gerçekleştirirse, üyelerine sosyal, kültürel ve iktisadi hizmetleri daha etkili şekilde götürebilirse, işletme yönetimine daha fazla katılma yoluyla endüstriyel demokrasiyi gerçekleştirebilirse, sendikaların önünde çok verimli bir çalışma alanı ortaya çıkabileceğini ifade etmişlerdir. Bu tartışmalar zamanla geliştikçe ve uygulamalar görüldükçe konu ile ilgili daha net analizler yapılır hali gelinmiştir. Nitekim değişim tartışmalarının başladığı dönemden günümüze kadarki süreçte, sendikaların üye kaybetmesinin evrensel bir olgu olmadığı görüşü anlaşılmıştır. Sendikaların bazı ülkelerde açıkça üye kaybetmelerini sadece yeni üretim tekniklerindeki değişme ile açıklamak görüşü doğru olmadığı yargısına ulaşılmaktadır. Yani aynı teknolojik değişime uğrayan benzer (sanayi sonrası toplumlardaki) ülkelerde aynı sonuçlarla karşılaşılmamaktadır (**Kutal, 1997:254-255**).

Sanayi sonrası topluma geçiş yapmış ülkeler birbirlerine göre farklı sosyo-kültürel özellikler taşımaktadırlar. Buna göre çalışma hayatındaki değişmelerin başlıca göstergeleri olan küreselleşme, esnek çalışma, dijital bilgi teknolojisi, yeni birey olgusu, yeni istihdam türü vs. gibi olguların sözkonusu ülkelerdeki sendikal yapı üzerinde de tesirlerinin olabildiği görülmüştür.

Sendika, sanayi toplumunda fonksiyonel bir kurumdur. Sendika her ne kadar sanayi toplumlarındaki oluşum şekli açısından aynı özellikler taşımasa da sanayileşmesini tamamlayamamış Türk toplumsal yapısında çalışma hayatının önemli bir kurumudur. Diğer taraftan günümüz sanayi sonrası toplumlardaki değişim olgusundan dolayı bu toplumlarda sendikanın etkinliği tartışma konusu olmaktadır.

Üretim teknolojilerinin gelişimi ve ticaretin yaygınlaşması gibi faktörler ülkeleri birbirleriyle etkileşime girmeye zorlamaktadır. Bu anlamda sanayileşmesini tamamlayamamış Türkiye ile sanayi sonrası toplum özelliği taşıyan ülkelerin etkileşimleri sözkonusu olmaktadır. Dolayısıyla bir yandan Türkiye sanayileşme süreci yaşarken, diğer yandan da sanayi sonrası toplumları ile sosyo-ekonomik, politik faktörlerin yol açtığı “etkileşim” nedeniyle sanayi sonrası toplum niteliklerinin bir kısmını kendi bünyesinde içselleştirmeye çalışan bir “karma yapı” özelliği taşıma sürecine girmiştir. Türkiye’deki bu yeni “karma yapı” olgusu, Türk sendikacılığını yeni arayışlara sevk etmiştir.

2.4.1. “Karma Yapı” Olgusu Çerçevesinde Yeni Dönemde Türk Sendikal Arayışları

Günümüz Türk sendikacılığının tarihsel bir dönüm noktasında olduğu fikri kuşku götürmeyen bir gerçek haline gelmiştir. Sanayi sonrası toplumlardaki gelişmeler Türk sendikacılığın kısa dönemde olumsuz etkilemiştir (**Kutal, 1997:268**).

21.yüzyıla girdiğimiz bu dönemde Türk sendikacılığı bünyesindeki olumsuzlukları artırmak amacıyla yeni sendikacılık arayışına girmiştir.

21.yüzyıl Türkiye’si için bir atılım ve yenileşmeden söz edilecekse, bu gelişmelerin en önemli ağırlık merkezini sivil toplum kurumları ve sendikalar oluşturacaktır.

Yeni sendikacılıktan söz edebilmek için gelişme unsurlarından birisi olan Türk sendikacılığının tarihsel ve toplumsal dinamiklerini iyi tahlil etmek gerekmektedir. Batıda sendika sanayi devriminin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır (**Yazıcı, 1999:132**). Oysa Türkiye’de sendikacılık geç sanayileşmenin oluşturduğu bir süreçte Batıdakinden farklı toplumsal ekonomik ve siyasi gelişmelerin tesirinde kendine has bir gelişme seyri izlemiştir.

21.yüzyılda Türk sendikacılığının yeni bir sendika vizyonuna sahip olabilmesi için, yeni çağın dinamiklerine uygun yani sanayi sonrası toplum dinamikleri ve kendi toplumsal dinamiklerinin gücü ile oluşturduğu “karma yapı” üzerinde yoğunlaşması gerektiği ileri sürülebilir.

1990’lı yıllarda bir vizyon sorunu ile başbaşa kalan Türkiye’de sendikacılık anlamında günümüzdeki sorun, statiklik üzerine oluşmuş merkezi bürokratik yapının kendini yenilemedeki isteksizliği ve Türkiye’nin yeni dönemde ihtiyaç duyduğu

dinamik, yenilikçi, bilinçli ve bilgili toplumsal enerjinin oluşturduğu gelişme kabiliyeti arasındaki Türk sendikacılığının rolünün nasıl ve nereye kadar sorusuna verilecek cevaptır.

Sendikalar, sanayi toplumlarının güçlü kurumlarıdır. Türkiye’de sanayileşme sürecinin devam ediyor olması, potansiyel bir sendika kaynağının gelecekte daha etkin bir kurum olacağı işaretlerini vermektedir. Böyle bir durumun var olması karşısında sendikaların Türkiye’nin gelecek tasarımının oluşturulmasında çok önemli bir toplumsal aktör rolü taşıyabileceklerdir. Türkiye 21.yüzyılda da kendi gelişme dinamikleri (sanayileşme süreci içinde) ile çağdaş dinamikleri (sanayi sonrası toplum özellikleri) “karma yapı” anlamı içerisinde yeni bir terkip ile sentezleyip, bunu çalışma hayatına, özellikle de sendika kurumuna aktararak kendi toplumsal şartlarını maksimize etmiş olarak çağın yapısına uygun davranışı sergileme mecburiyeti bulunmaktadır. Bunu gerçekleştirmesi sonucunda Türkiye küreselleşme, piyasa ekonomisi, rekabet, teknolojik gelişme, bilgi, esnek çalışma vs. gibi kavramların ürettiği sanayi sonrası toplum yapısı yönüne önemli ölçüde dönüşerek, yeni vizyona uygun bir yapılanmayı gerçekleştirmiş olacaktır. Böylece Türkiye’de sendikaların bu “karma yapının” oluşturulmasına destek sağlamak yolu ile gelişmiş bir toplumda emek unsurunun hak ettiği refah ve adil paylaşımın gerçekleşmesine katkı sağlamış olabileceklerdir. Bu yaklaşım Türk sendikacılığı için yeni bir misyonun işaretlerini vermektedir.

Günümüz Türk sendikacılığı bir misyon hareketi özelliği taşıyamasının en ciddi nedeni sendikal sorunları aşmaya yönelik kitleleri etkileyen güçlü bir çözüm paketi, ayrıca da yeni ve gelişmiş bir toplum projesi koyamamasıdır. Günümüz Türk işçi hareketi birliktelik hareketi olmaktan çok, bir tepki hareketi taşıma karakterine sahiptir. Türk sendikacılığı yeni gelişmeler karşısında yeniden yapılanma tavrına girip “kurumlaşmış bir sendika” rolünü gerçekleştirecek, mevcut sorunları ancak bu “kurumlaşmış sendika” yaklaşımı ile aşabileceği öngörülebilir (Yazıcı, 1999:133-137).

Türk sendikacılığında “sınıf sendikacılığı” ve “ücret sendikacılığı” olguları bulunmaktadır. Öncelikle sınıf sendikacılığı Batı Avrupa merkezli bir toplumsal yapının ortaya çıkardığı kavramdır. Sınıf sendikacılığının Batı Avrupa’daki aristokratik yapı kavramı ile ilişkilendirilerek değerlendirilmesi gereken bir olgudur. Oysa Türkiye sosyal yapısında aristokratik bir yapının bulunmaması, bu eksende sınıf sendikasıyla “sınıf sendikacılığı” kavramı Batı merkezli olup, Türkiye’de böyle bir kavram ile sendikacılığı ilişkilendirmek başlı başına bir hata olmaktadır. Diğer taraftan “ücret sendikacılığı” kavramı ise sendikacılık faaliyetinin işlevine tam olarak uygun olmayan, ancak Türkiye’deki yüksek enflasyon sonucunda sendikaların tavır alışlarını belirleyen, en önemli sendikacılık faaliyetlerinden biri haline gelmiştir. Oysa yeni dönem Türkiye’deki sendikacılık faaliyetinde bu iki tür sendikacılık anlayışından uzaklaşma gerektiği ifade edilmeye başlanmıştır. Çünkü bu iki tür sendikacılık anlayışının sendikacılık olgusunu kurumsallaştırmadığı farkedilir hale gelmiştir. Bu görüşlere ilaveten kurumlaşmış, üyelerine çok boyutlu hizmeti sendikacılığın gereği sayan,

uzlaşmaya açık, piyasa ekonomisinin getirdiği riskleri azaltan veya bu riskleri gidermeye yönelmiş yeni bir Türk sendikacılığı anlayışının oluştuğu yönünde ilk işaretlerden söz edebilmek mümkündür.

Türkiye’de kurum kültürünü oluşturmuş yeni sendikanın rolü, 21.yüzyılda Türkiye’nin önünü tıkamak değil, ona projeleri, alternatif politikaları, bilgi ve tecrübe birikimi, alın terine dayalı enerjisi ile dolu, güçlü, adaletli katkılar yapmak olmalıdır. Fakat değişime karşı direnen bir sendika, yozlaşmış statik yapının bir payandası ve 21.yüzyılda Türkiye’nin gelişmeci görüntüsüne ancak ayakbağı olma özelliği taşır.

Küresel süreç ve rekabet olgusu sanayi sonrası toplumlarda olduğu gibi, Türkiye’de de işçi ile işverenleri birbirine yakınlaştırması durumu önemli bir gelişme olarak takip edilmektedir. Kimi bazı görüşler sanayi sonrası toplumlarda işçi ve işverenlerin birbirleriyle yaklaşımını bireyleşme kategorisinde ele alınarak sendikacılığın sonu olarak görme eğilimi taşımaktadırlar. Oysa son gelişmeler göstermiştir ki, özellikle sendikalı işçilerin işverenlerle yaklaşımda sendikanın bu yapıdan güçlenen bir kurum olarak çıktığı yönünden görüşlere rastlanılmaktadır. Bütün bu gelişmeler çerçevesinde Türkiye’de Türk sendikacılığının çıkar temelinde bir “uzlaşma” anlayışına doğru yönelmiş olduğu söylenebilir. Yeni gelişmeler pek çok sanayi sonrası toplumdaki sendikal harekette olduğu gibi, Türk sendikacılık hareketini de işletmenin “ayakta kalması”, “işin korunması” temelinde işverenlerle oluşmakta olan bir kader birliği anlayışı, sosyal diyalog kavramını önemli bir gelişme olarak ortaya çıkarmaktadır (Yazıcı, 1999:138-139). Bu gelişmeler çerçevesinde özetle; Türk sendikal hareketi, sanayi sonrası toplumdaki gelişmeleri gözönünde bulundurarak, kendi toplumsal yapı şartları içinde “karma yapı” temelli sentezi ile yeniden yapılanan, kurumsallaşan, kitleleri etkileyen bir sendikal yapıya kavuşma tavrını geliştirerek ortaya koymak durumundadır.

2.5. Yeni Dönemde Türkiye’de Sendika-Demokrasi-Siyaset İlişkisi

Bu bölümde öncelikle demokrasi kavramını açıklayıp, bu kavramın günümüz Türk toplumsal yapısındaki etkileşimleri neticesinde sendika ve siyaset kurumları ile olan ilişkileri üzerinde durulacaktır.

Demokrasi, günümüz dünyasında üzerinde en çok durulan kavramlardan olup, Türkiye’de de en önemli tartışma konularından biri olma özelliğini taşımaktadır. Batıda demokrasi; tarihi, iktisadi, toplumsal, siyasal ve kültürel bir uzlaşmaya dayalı toplumsal ve siyasal dengelerin üzerinde oluşmuştur. İktisadi, toplumsal, siyasal dengelere bağlı olarak meydana gelen bu yapı, toplumun kültürüyle etkileşimi sonucunda biçimlenmiştir. Türkiye’de demokrasi bir elit projesi olarak gündeme gelmiş olup, bu elit projenin biçim ve yöntemi, elitlerin kompozisyonu niteliğine ve toplumdaki konumlarına bağlı olarak oluşmuştur (Yılmaz, 2000:16-18).

Demokrasi olgusu: Demokrasi idealdeki manasıyla “insanların yalnızca vicdanlarının sesini dinledikleri, yönetimin ise kişilerin rızasına dayandığı ve zorlamanın olmadığı bir sistem” olarak tarif edilir. Demokrasi olgusu ile bireyin fiziki ve ruhi varlığının güvence altına alınması gerektiği konusu, düşünce, ifade, toplanma ve örgütlenme ile basın özgürlüğü gibi özgürlüklerin muhafazası gibi pek çok yönü gündeme taşınmaktadır. Demokraside kendi kendine yönetim mekanizmasının oluşması gerekmektedir. Burada yönetimin seçimle işbaşına gelmesi veya temsili bir hükümetin varlığı öne çıkmakta ve tüm eşit olma özelliği taşıyan kişilerin katılımının sağlanması, her kişinin oyunun eşit olması ve ayrıca da seçmenlerin devlet aygıtının baskıcı tarzından uzak olarak oy kullanabilmeleri gibi zorunlulukları bulunmaktadır. Yani demokrasi olgusunda rızanın açıklığı esastır. Bu anlamda demokraside kimi özgürlüklerin belirginleşmesi ve güvence altına alınması zaruri olduğu gibi, bu özgürlükleri koruyacak bir kurumsal yapılanmaya da ihtiyaç duyulmaktadır. Burada yasama yürütme, yargı organlarının ayrılması ve her birinin diğerini denetlemesi yoluyla bu özgürlüklerin güvence altına alınması sağlanmaya çalışılmaktadır. Fakat yalnızca kurumsal düzenlemelerin yeterli olmadığı, demokrasinin yaşayabilmesi için ayrıca da demokratik bir kültürün de gerekli olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla bu etki sonucu toplumda tartışma ve hoşgörü geleneğinin zamanla öne çıktığı gözlenmektedir. Böylece demokrasinin sivil toplumun alanın etkin olduğu ve iktidarın ikinci derecede önem arzettiği yapılarda daha iyi işleyeceği görülmüştür. Bu anlamda devlet alanın haricinde bireylerin hür iradeleriyle meydana getirdikleri yapıların, yani sivil toplumun varlığı hem bireyleri devlete karşı korumada, hem de devlet yetkilerinin kötüye kullanılmasını önleme konusunda katkı yaptığı görülmüştür. Buna karşılık bütün iktisadi faaliyetlerin odağında devletin olduğu yapılarda totaliter devlet aygıtının meydana geldiği, birey hak ve özgürlüklerin muhafaza edilmediği görülmüştür. Bu gelişmeler sonucunda demokrasi ile kapitalizm ya da özel mülkiyetin uyuşmadığı görüşünü taşıyan ve hatta demokrasiye muhalefet eden ve eşit oy hakkı kavramına karşı çıkan liberal düşünürlere rağmen günümüzde demokrasinin sadece kapitalizm ve serbest piyasa ile beraber olabileceği görüşü genel geçerlik kazanmaya başlamıştır.

Günümüz demokrasisi için en uygun koşulların serbest piyasaya dayanan yapılarda oluştuğu ve piyasanın demokrasi yanlısı eğilimler meydana getirdiği görüşü artık kabul edilmektedir. Buna bağlı olarak da piyasanın katkıları ise:

1. İktidar ilişkisi yerine paranın ikamesi ile sözleşme alanının oluşturulması ve halkın rekabete girmesini mümkün kılıcı şartlar teşvik edilmesi,
2. İşçi sınıfı (Batıdaki anlamıyla) ve burjuvazi çatışması dışında demokratikleşme taraftarı ve aracı nitelikte başka güçlerin ortaya çıkması ve toplumda çatışma yerine barışçı, uzlaşmacı bir konsensus ortamının doğması,

3. Serbest piyasada olduğu gibi rekabet halinde ve barışçıl çalışmalara açık yönetici bir grubun meydana getirilmesi şeklinde ifade edilir. Dahası liberal demokrasinin siyaseti, serbest piyasa gibi düzenleme amacı taşıdığı söylenebilir.

Tarihsel olarak günümüz demokrasininin oluşmasında en önemli aşamalardan birisi, insanların eşitliği ve özgürlük inancının olduğu söylenebilir. Bu noktadan hareketle demokrasi, toplumdaki değişik bireylerin tanınmasını ve farklı görüşlerin ifadesini temel alan, hoşgörüyeye dayanan ve tartışmayı esas alan bir sistem olduğu sonucuna ulaşılır. Böylece demokrasi; farklılıkları kabul eden, fakat bununla birlikte ortak yaşayıştaki renkliliği sağlama ve bunu koruma uğraşında olan bir yönetim biçimidir. Totaliteryan yapı farklılıkları hiçleyen ve toplumu aynı şeye inandıran bir yapıdır. Oysa demokraside mutlak oybirliği gerekli ve istenen bir durum olmamaktadır. Dolayısıyla bütün kitle iletişim araçlarının devlet (ya da özel tekellerin) kontrolü altında olması demokrasiyle bağdaşmadığı gibi her türlü fikir ayrılıklarının önlenmesi de demokrasi olgusu ile uyumsuzdur.

Demokraside görüşme, tartışma, konsensus esas ise burada amaç oybirliğini sağlamak değil, bir şeylere ulaşmaktır. Bu nedenle demokraside kişiler; düşüncelerini başkalarıyla uyduğu sürece değil, farklı olduğunda da ifade etme hakkına sahiptir. Dolayısıyla demokrasi yalnızca belirli düşüncelerin temsili değil, farklı düşüncelerin de ifade edilip ortaya çıkarılabilmesini gerekli görür. Buna göre demokrasi, saygı esasına dayalı olup, bütün fertlerin topluma katkı sağlama hakkının tanınmasına dayanmaktadır. Demokrasi, farklılığa ve farklı düşünmeye olumlu bakmaktadır. Bu gelişmelerin sonucunda da demokrasi, farklı olmanın kurumsallaşmasını ve iktidarı ele almayı kabul ederek, değişimi oluşturan bir rejim haline gelmektedir. Diğer yandan da farklılığın kabul edilmesi, toplumda dinamizmi ve yeni ufuk açıcılığı da teşvik etmektedir. Böylesi bir durum aynı zamanda toplumun bir arada var olabilmesini sağlamak için asgari bir uzlaşma temelini de geliştirecektir. Demokratik gelişmeyi teşvik eden unsurlardan birisi de toplumda devlet ve otorite alanı haricindeki iktisadi ve toplumsal sivil alanların yaygın olmasıdır. Herşeyin devlet tekelinde olmadığı bu tür bir ortamda hem gönüllü birliktelik yaygın olduğundan özgürlük alanı büyümekte, hem de iktidarın kaybı herşeyin kaybı anlamına gelmediğinden, iktidar değişimi daha kolay meydana gelmektedir. Buna göre demokrasininin de “güç kaynaklarının herhangi bir grubun artık rakiplerini bastıramayacağı veya egemenliğini sürdüremeyeceği kadar büyük bir alana yayıldığı koşullarda ortaya çıkacağı” ifade edilmektedir.

Demokrasi ve özgürlük açısından önemli bir başka konu da, halk temsilcilerinin yetkilerini aşmamalarının sağlanmasıdır. Böylece demokrasi temel olarak kişilerin kendi hayatına yön vermesine, yani özgür olmasına dayanırken, öte yandan siyasi alan ise otoriter ve güç kullanılmasını içermektedir. Bu nedenle demokratik iktidarın sınırlanması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Çünkü, resmi bir makama gelmekle insanlar devlet gücünü arkasına almakta ve bu gücün kötüye kullanılması ihtimali sözkonusu olmaktadır. Bu nedenle bireyi ve özgürlükleri korumak amacıyla başta meclis olmak

üzere kamu gücünü elinde tutan herkesin, yani sivil ve sivil olmayan bürokrasinin de sınırlanması gerekmektedir (Yılmaz, 2000:20-29).

Bir kısım yazarlarca (Frankurt Okulu mensupları) teknolojik gelişme sonucunda geleneksel toplumsal kurumların parçalandığını ve bireyin devlet karşısında tek başına kaldığını, aracı ve düzenleyici sivil kuruluşların ortadan silinmesiyle otoriter bir yapının meydana çıktığını belirtiyorlar. Buna karşın başka yazarlar (Bell, Kornhauser ve Dahl gibi) ise yeni dönemin çoğulcu bir yapı olacağını belirtmektedirler. Bunlar sanayileşme ve teknolojik gelişme ile birlikte büyük çaplı sivil ve ticari girişimlerin meydana geleceğini, özgürlüğün artacağını, rekabet eden pek çok grup ve kesimlerin varlığıyla baskının önleneyeceğini söylemektedirler. Bunlara göre hiçbir grubun gücü bütünüyle elde tutamayacak, bunun sonucunda da “karşılıklı dengelere” dayalı bu yapının oluşumu, özgürlüğün garantisi olacaktır. Bu karşılıklı güç dengeleri vasıtasıyla toplumda “hükmetme” sorunu gündemden düşecektir. Yine bu yazarlar, yeni kitle iletişim araçları demokratik kültürün ortaya çıkmasında ciddi katkı sağlayacağını belirtirler (Yılmaz, 2000:31). Bu manada küreselleşme olgusunun da demokrasiyi geliştirme anlamında katkılarının olacağı düşünülmektedir. Küreselleşmeye gösterilecek uyum, insan hak ve özgürlükleri, devletin değil, bireyin önceliği; özgürlükçülük, çoğulculuk, her güçlüğün gelişen demokrasi içinde çözülmesi, saydamlık, halkın katıldığı iyi yönetim, devletle sivil toplum arasındaki eşgüdüm gibi olguların hepsi tam demokrasiyi oluşturan öğeler olacaktır. Böylece tam demokrasiye geçiş için ise, geçmişten ders almak ve onu geride bırakmak, fakat geleceğe yoğunlaşmak zorunluluğu bulunmaktadır (Selçuk, 2001:9).

Türk toplumsal yapısında demokrasi olgusu:Türkiye'nin son yüzelli yıllık tarihi, bir değişme ve yenileşmenin tarihini içerir. Türkiye'nin toplumsal yapısında ortaya çıkan değişmeler, önceleri kültürel ve siyasi bir içerik taşımaktadır. Ancak, Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren bu değişme ekonomik ve sosyal alanlara yayılmıştır. Türk siyasetinin ekonomik ve sosyal amaçlı eğilimi giderek gelişerek, ülkenin maddi gelişimine uygun yön tayin edici bir nitelik kazanır hale gelmiştir (Karpaz, 1967:1-2). Diğer taraftan, Türkiye'nin demokrasiye geçişinin başlı başına bir iç sorun kaynaklı olmadığı, dış faktörlerin de zorlayıcı tesir yapmış olması konusu, Türkiye'nin demokrasiye geçişinin bir yönünü oluşturur. Türkiye'nin demokrasiye geçiş isteğinin kitlelerden gelen bir zorlayıcı etkisinin bulunması, yani Türk toplumsal yapısında kitlelerin demokrasiye geçiş talebinin zorlayıcı bir etki yapmamasının nedenini tabanın geçmiş dönemlerden beri böyle bir talep ile yapıyı etkilemeye yönelik sosyo-kültürel bir bilinç düzeyine sahip olmamasında aramak gerekmektedir. Türkiye'de demokrasiye geçişi geciktiren bir diğer neden ise Türkiye'de demokrasiye geçilinceye kadar tekçi yönlendirici, yani elitistlerin etkin olduğu bir yapının var olması olarak belirtilir (Doğan, tarihsiz:36).

1946-1950 arası dönem, Türkiye'nin siyasi mücadelesinde, siyaset alanında batılılaşmayı, yani çok partili demokrasi rejimini amaç edinen yeni bir reform

hareketinin gerçekleşmesine yönelik süreçtir. Bu demokrasi anlayışının batı demokrasilerinde de olduğu gibi, “siyasi hürriyetin ve güven ortamının sağlanmasına yönelik” ortak bir amacı bulunmaktaydı.

Türkiye 1946-1950 yıllarındaki demokrasi çabalarından sonra, eskiye göre bir takım siyasal gelişmeler sağlamıştı. Fakat bu süreçte Türkiye’de demokrasinin kuruluşu hala tamamlanmış değildi. Kişiselliklerden ideolojilere kadar uzanan bir dizi kusurlar, demokrasinin tam olarak kurulmasını engellemektedir. Ama yine de demokratikleşme denemeleri, iyimserliğe yer bırakmaktadır. Çünkü Türkiye tarihi, bir dizi demokratikleşme çabalarından oluşmuş ve bu yöndeki girişimlerin her biri bir öncekinden daha kuvvetli ve daha sürekli olmuştur (**Karpat, 1967:3-4**).

1950-1960 arasında Türk toplumu coğrafi ve toplumsal hareketlilik zihniyeti kazanmıştır. Aile işletmelerinin sayısının artmasına rağmen, tarımda makinalaşma artmış, bunun yanında şehirlere göç olgusu ortaya çıkmıştır. Böylece toplumsal dengeler önceki döneme göre alt-üst olmuştur. Bu değişmelerin Türk toplumsal hayatının bilinç düzeyini gelişme yönünde zorladığı gözlenmiştir (**Keyder, 1995:188-189**).

Diğer taraftan siyasal anlamda da yapısal farklılaşmadan dolayı sorun yaşanmaktadır. 1950’den çok partili sisteme geçilmesiyle, tek partiye göre dizayn edilmiş siyasal sistem ve alışkanlıklar çoğulcu yapının düzgün işlememesine yol açmış olmaktadır.

Bunun neticesinde 1960 müdahalesi gerçekleşmiştir. 1961 Anayasasının getirdiği demokratik kurumlar, hak ve özgürlükler, toplumsal dinamizm ve organik gelişmenin bir sonucu olmadığından hem gündelik hayata geçirilmesi sınırlı kalmış, hem de siyasi otorite tarafından kısıtlanması sözkonusu olmuştur. 1971 ve 1980 yıllarında da asker ve sivil bürokratların siyasal ve toplumsal yaşama müdahaleleri gerçekleşmiş, bu müdahaleler politik yönden olduğu kadar, çalışma ilişkileri yönünden de olumsuz sonuçları ortaya çıkarmıştır (**Tokol, 1997:76-77**).

Günümüzde dünya sanayi sonrası toplumlarda ileri bir demokrasi anlayışı ortaya konurken, sanayileşme sürecini henüz tamamlamamış olan Türkiye’nin toplumsal yapısında demokrasi olgusunun yeterince gelişmediğini gösteren çeşitli toplumsal faktörler bulunmaktadır. Bu faktörlerin başlıcaları ise; sivil toplumsal kuruluşların yeterince Türk toplumsal yapısında orta kesimi geliştiren tabakalaşma yapısının fonksiyonel biçimde oluşturulamaması, bürokrasi olgusunun toplumsal gelişme üzerindeki etkisi, düşünce ve ifade özgürlüğüne “hak” açısından değil “sınırlama” açısından yaklaşan bir anlayışın etkin olması sonucunda, düşünce ve ifade özgürlüğü kavramlarının Türk toplumsal yapısında demokrasinin gelişmesi yönünde güçlü bir etkisinin görülmemesi, demokrasinin birey olgusuna önem vermesi ve onun haklarının iktidara karşı korunması ilkesinin de yeterince gelişmemesi gibi başlıca faktörlerin

neticesinde, demokrasinin Türk toplumsal yapısında kuvvetli biçimleyici bir rol taşımadığı yönündeki görüşlerin oluşmasına neden olmaktadır (Yılmaz, 2000:380-389).

Genel sanayileşme olgusu ile demokrasi arasında güçlü bir ilişkinin olduğu bilinir. Bu anlamda sanayi toplumlarının demokratikleşmesine katkı sağlayan çoğulculuk, kurum kültürü, birey olgusu, düşünce ve ifade özgürlüğü hakkı, sendikal örgütlenmeler gibi faktörlerin de sanayileşme sürecini tamamlamaya çalışan Türkiye'nin toplumsal yapısının üzerinde demokrasinin olumlu etki yapmasına şüphesiz katkı sağlayacaktır.

Türkiye’de sendika-demokrasi-siyaset ilişkisinin geleceği:Dünyadaki sanayi sonrası toplumsal yapı içerisinde sendikaların değişen profilinden yukarıdaki bölümlerde söz edilmişti. Bu bölümde sanayileşme sürecini tamamlama uğraşı içinde bulunan Türkiye'nin dünyadaki çalışma hayatındaki yeni sendika-siyaset-demokrasi ilişkisini ne ölçüde kendi bünyesinde gerçekleştirme kabiliyetinin olduğu incelenmeye çalışılacaktır.

Toplumların özellikle çalışma hayatındaki gelişmeleri, demokrasi ve sendikacılık arasında çok yönlü ve yakın ilişkinin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Sendikacılık demokratik bir oluşumdur. Bu kurala bağlı olarak sendikacılık, demokratik ve normların belli bir seviyenin üzerinde gerçeklik kazanmış olduğu toplumlarda hayatiyet bulduğu ifade edilebilir. Yani bir başka deyişle demokrasinin doğuşu ve gelişimi, sendikacılığın ve daha genel bir ifade ile işçi hareketinin gelişimiyle yakından ilişkilidir.

Kendi ekonomik menfaatlerini korumak ve geliştirmek amacıyla sendika organizasyonu altındaki demokratik yapılanmanın ilk adımını atan işçi kitleleri, demokrasi yolunda ilerleyişleri ve demokrasiyi geliştirmedeki tarihsel rolleri bakımından büyük anlam ve önem taşıyan bir okula kavuşmuşlardır. Sendikaların bir okul özelliği taşımaları, işçilerin bu yolla elde ettikleri kazanımlar kadar karşı karşıya kaldıkları başarısızlıklardan çıkardıkları derslerle de bir anlam kazanır. Bu manada işçi hareketinin sendikal mücadele tarihinden çıkardığı en önemli derslerden birisi, sendikal mücadelenin çıkmazlarının etkili ve geniş bir demokratik mücadele ile aşabileceği gerçeğinin anlaşılmasında yatmaktadır.

Demokratikleşme sürecine Türkiye’den çok önce giren Batı toplumlarında demokratik gelişmenin arkasında yatan olgunun sanayi devrimi olduğu söylenebilir. Sanayi devrimi ile Batıdaki işçi sınıfı sendikalaşma mücadelesine başlamış, diğer taraftan da güvenle sığınabileceği bir yuva olarak da demokrasinin kurulması mücadelesine yönelmiştir.

Toplumlar arasındaki farklı sosyo-kültürel-ekonomik koşullar, toplumların olay ve olgulara karşı farklı tavır alışlarını ortaya koyar. Sanayileşmiş Batı toplumlarına karşın Türkiye'nin sanayileşme sürecine girmede geri kalmış olması nedeniyle işçi hareketi sendika ilişkisine dayalı demokrasiyi geliştirme mücadelesi, Batıdaki gibi güçlü olmamıştır.

Demokratikleşme ile işçi hareketi arasındaki ilişki iki taraflıdır. Bir yandan işçi hareketinin kendi varlığını kazanabilmesinin temel siyasal şartının demokratikleşme olduğu gerçeği ve diğer yandan ise demokratikleşmenin geçerlik kazanabilmesinin büyük ölçüde işçi hareketinin oluşumuna ve etkinliğine bağlı olması durumudur. Bu anlayış çerçevesinde sanayi sonrası toplumlara bakıldığında, geçmişte olduğu (sanayi toplumu sürecinde) gibi günümüzde de bu toplumlarda işçi hareketinin etkinlik ve saygınlığının devamı yine bu toplumlardaki demokratik düzenin sağlam bir temele oturmuş olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Böylece sanayi sonrası toplumlarda demokrasinin daha da geliştirilmesi ve tartışılmaz bir değer olarak muhafazası sürecinde en önde gelen güvencenin işçi hareketi ya da ona dayalı olan siyasal oluşumların olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Konuya, sanayileşme sürecini henüz tamamlamamış bir düzeyde bulunan Türkiye açısından bakıldığında ise günümüz sanayi sonrası toplumlardaki işçi hareketinin demokrasi ve siyasal yapı ile kurumsallaşmış ilişkisindeki biçimi Türk toplumsal yapısındaki ince nitelik farkı göze çarpmaktadır. Hiç şüphe yoktur ki, farklı sosyo-kültürel yapılar da aynı kurumların farklı etki düzeylerinin olması doğaldır. Buna göre Türkiye demokrasinin doğuş ve gelişim süreçleri, sanayi sonrası toplumların geçmişlerindeki demokrasi oluşumundan farklı özellikler taşımaktadır. Bu farklılığı oluşturan olguların özele indirgenmesi halinde durum şöyle belirtilebilir: Türkiye’de sanayileşmenin ve işçi kesiminin (sınıf değil) sanayi toplumlarına göre birikiminin gecikmiş olması, demokrasinin gelişmesi bakımından işçi hareketinin herhangi bir varlık ve etkinlik gösterememesi gibi olgular, farklılığın temel özellikleridir. Bundan dolayı Türkiye’de demokrasi sanayi sonrası toplumların geçmişlerinde görüldüğü gibi genel nüfus içinde ağırlığı artan ve giderek organize bir güç haline gelen işçi kitlelerinin mücadeleleri sonucunda oluşmamıştır. Bir başka deyişle Türkiye’de demokrasinin doğuş ve gelişim sürecini etkileyen faktörler açısından konuya bakıldığında, geçmişte ve kısmen de günümüzde Türk işçi hareketinin demokrasinin gelişimindeki belirleyicilik noktasında itici bir güç özelliği taşımadığı söylenebilir. Bu durum Türkiye’de demokrasinin genel olarak demokratik kitle temelinden yoksun ve esas olarak tepeden veya derinliksiz bir doğuş ve gelişim gösterdiğinin işaretlerini vermektedir. Bu gibi gelişmeler sonucunda Türkiye’de işçi hareketinin henüz demokrasinin korunması ve gerçeklik kazanması bakımından sanayi sonrası toplumlarda görüldüğü gibi etkin bir güvence oluşturduğu söylenemez. Bununla birlikte diğer taraftan işçi hareketinin hem sayısal ve hem de taşıdığı demokrasi sorununu işçi hareketinden bağımsız olarak değerlendirme imkanı da kalmamıştır. Günümüz Türkiye’sinde demokrasinin sınırlarının genişletilmesi ya da korunması bakımından işçi hareketinin belirgin ve belirleyici bir katkısına rastlamak zor gözükmemektedir (**Işıklı, 1994:18**). Ancak demokrasinin gelişmesi ve etkinliği için “işçi hareketinin” bir sivil toplumsal güç olarak dikkate alınma ihtiyacı toplumsal kesimlerce giderek daha fazla ifade edilir hale gelmiştir.

Son dönemde işçi hareketinin sivil bir toplumsal güç noktasına gelme durumu ve Türkiye'nin sanayileşme aşamasında olması gibi gelişmeler sendikaların bu toplumsal yapı içindeki rol ve güçlerini artırma yönünde bir etki yapabilmektedir. Çünkü güçlü, etkili sendika olgusu, sanayi toplumunun özelliklerindedir. Dolayısıyla sanayileşme sürecinde sendikalar, demokrasinin “olmazsa olmaz” kurumlarından.

Yeni endüstriyel ilişkilerin sözkonusu olduğu günümüzde sendikalar, endüstriyel demokrasinin geliştirilmesinde, yeni tekniklerin uygulanmasından işçi ve işveren kesimlerinin her ikisinin faydalanabilmesi ve arzu edilen verimliliğin artırılmasında sistemin güvencesi durumundadır (**Başkan 1999:53**). Daha önceki dönemlerde endüstriyel demokrasinin Türkiye’de uygulanmasında oldukça sınırlı bir yönetime katılma gerçekleşmekteydi. Bu sınırlılığın nedeni ise yönetime katılmanın anlamının yeterince bilinmemesi, işçiler üzerinde bu uygulamaların “göstermelik” olduğu yönündeki kanaatlerin oluşması, işverenlerce de yönetime katılma ile olumlu manada işçi-işveren ilişkilerinin gerçekleşeceğine olan inançsızlık gibi görüşlerin taşınması olarak belirtilir (**Dicle, 1980:279-280**). Oysa yeni ilişkiler ağı içinde verimliliği artırmaya yönelik olarak işçi-işveren ve her ikisinin ve bunların bir araya getirilmesine aracılık eden sendika olgusunun yeni işlevleri gündeme gelmektedir.

Yapılan gözlemler çerçevesinde yeni ilişkiler ağı içindeki Türk işçisi kendisini teknik anlamda geliştirme zorunda olduğu bilgisine ulaşmış bulunmaktadır. Yine yeni ilişkiler ağı içinde işveren de üretimde rekabetçi, sosyal diyaloga açık, teknik gelişmeleri takip eden bir özellik taşıması gerektiği bilinç düzeyine gelmiştir.

Sendikaların ise demokrasinin temel kurumları olma özelliği Türk toplumsal yapısı içinde giderek daha güçlü hissedilir hale gelmiştir. Dünyadaki yeni sendikal arayışlar ve Türkiye'nin kendine özgü toplumsal yapı özelliği gibi etkileri neticesinde sendikalar kendi iç yapılarının yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu manada sendikalar açısından sendika içi demokrasi olgusunun daha iyi kavranması gereği ortaya çıkmaktadır. Sendikaların yalnızca kendi içlerinde demokrasiyi yaşatma ve geliştirme gibi faaliyetleri, yeni ilişkiler ağı içinde sendikaların görevlerini yeterince yerine getirdiler şeklinde düşüncelere yol açmaktadır (**Beşeli 1994:244**). Oysa sendikalar kendi bünyelerinde demokrasiyi yaşatma ve geliştirme yanında, işveren ve devletten ve bunların çeşitli araçlarından bağımsız olma özelliğini de oluşturmak zorundadırlar.

Diğer taraftan Türkiye’de özellikle 1960 sonrasında itibaren yaşanan süreçte ortaya çıkan ihtiyaçlardan birisi de sendika-siyaset ilişkisinde “yeni” ve “çağdaş” bir anlayışın artık yerleşmesinin gerekliliğidir. Sendikacılık bir siyasi faaliyet olup, bu faaliyet toplumsal üretimden daha adil pay talebi çerçevesinde siyasal rolünü yerine getirmeye çalışarak, kendi varlığını ortaya koymaya çalışır. Bu bağlamda tarihsel tecrübelerinde işaret ettiği gibi, sendikaların siyasi vesayetten bağımsız, yani siyasi otorite veya herhangi bir siyasi partiye karşı bağımsız olarak faaliyet göstermeleri,

sendikal hareketin temelini oluşturmaktadır. Türkiye tecrübesi dikkatlice incelendiğinde, Türk sendikacılığının sendika-siyaset ilişkileri yönünden çok tahlile yönelik bir mazisinin olduğu ifade edilemez. Türkiye, 21.yüzyılda birer siyasi aktör olarak sendikalar ve diğer sivil toplum kurumlarının gerçek anlamda gösterdikleri etkinlikleri sayesinde atılımını gerçekleştirebilir. Böylece güçlü bir baskı grubu ve fonksiyonel bir sivil toplum kurumu olarak “yeni sendika”nın ihtiyaç duyduğu gücü siyasal bağımsızlıktan alabilir.

Siyasal bağımsızlık, bir sivil toplum kurumu olarak sendikanın güçlü bir misyonu taşımasında kolaylık sağlayabilir. Türkiye’de kitleleri güçlü bir misyonla “yeni yapılanmaya” taşıyacak güç olarak “yeni sendika”, siyasal bağımsızlığının güçlenmesi ile bu görevi yerine getirebilir (Yazıcı 1999:136-137). Böylece “yeni sendika” anlamında geleceğin sendikacılığını; dünyadaki gelişmelere bağlı faaliyet gösterebilen, uzlaşma kültürüne sahip, işyerinin şartlarını yakinen takip eden, işçinin hayat şartlarını dikkate alan ve yine işçinin sosyal hizmet ihtiyaçlarını kendisinin gidermeyi amaçladığı işyeri ile işçi arasındaki optimum dengeyi sağlayan bir sendikacılık olma durumundadır (Korkusuz, 1997:158). Bütün bu gelişmeler yeni sendikacılık anlayışının oluşturulması çerçevesinde yeni zihniyet dönüşümlerine ihtiyaç duyulduğu ve bu zihniyet dönüşümünün ise süratle gerçekleştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

SONUÇ

Dünyadaki son dönem gelişmeler neticesinde sanayi sonrası toplumların, toplumsal yapılarında ve çalışma hayatında “yeni kavramlar”, yeni anlayışlar ortaya çıkmıştır. Bu “yeni”likler pek çok alanda ortaya çıkmış olup, sanayileşme sürecindeki toplumların sosyal yapılarını da belirli ölçülerde etkileyerek dünyada bir “değişim” dalgası oluşturmuştur.

Yapılan bu çalışmada, sanayi sonrası toplumların ve sanayileşme süreci yaşayan Türkiye’nin çalışma hayatındaki değişmelerin toplumsal hayata yansımalarını mümkün olduğunca mukayeseli olarak ele alınmaya özen gösterilmiş ve Türk toplumunun bu yeni dönemdeki olgulardan etkilenme düzeyi tesbit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre sanayi sonrası toplumlarda çalışma hayatı parametreleri eski döneme (sanayi toplumuna) göre değişmiş ve bu değişim, sanayi sonrası toplumların gündelik hayatlarına yansyarak eski dönem ile yeni dönemin farkları analitik olarak gözlemlenir hale gelmiştir. Türkiye ise dünyadaki gelişmiş toplumların sanayi sonrası topluma doğru geçiş yaşadığı olgusuna yönelik bir değişim dalgasını gözlemlemektedir.

Türk toplumsal yapı unsurlarının bu değişimden yapısal manada istifade etme imkanları sınırlı seviyede kalmaktadır. Teknik anlamdaki bu sınırlılığa karşın beşeri anlamda da bir gerilik söz konusudur. Türk toplumunda genel olarak demokrasiye yaklaşımı çoğulculuk, bireyin gelişimi, sivil toplum kuruluşlarının önemi, yeni sendikal yapılanma, sendikanın kurumsallaşması, iş ve işçinin yeni profili, teknoloji –toplumsal bilinç- demokrasi ilişkisi gibi konularda sanayi sonrası toplumlara göre geri bir nitelik

taşımakta ve bu eksikliği giderici mesafe kapatıcı bir toplumsal hareketlilik de gözlenmemektedir. Değişimin adeta kendi mecrasında yavaş yavaş gerçekleşmekte olduğu söylenebilir. Oysa Türk toplumsal yapısını oluşturan bütün unsurlardaki değişimi gerçekleştiren güçlü bir etkinin olması gerekmektedir. Çünkü ancak böyle güçlü değişim ile belli bir zaman dilimi sonucunda Türkiye ile sanayi sonrası toplumlar arasındaki gelişmişlik farkını minimize etmek mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

- ARON Raymond., (1997), **Sanayi Toplumu**, Türkçe:E.Gürsoy, Dergah Yayınları, İstanbul
- AYKAÇ Mustafa., “Sendikaların Geleceği:Küreselleşme ve Yapısal Değişiklikler Açısından Bir Analiz”, **Prof.Dr. Nusret Ekin’e Armağan**, TUHİS Yayınları, No:38, Ankara, 2000.
- BAŞKAN Recai., “Değişen Endüstri İlişkileri ve Sendikalar”, **MESS Mercek Dergisi**, İstanbul, 1998.
- (1999), **Çalışma Hayatının Sorunları ve Sendikal Yaklaşım**, Özçelik İş Sendikası Yayını, No:17, Ankara.
- BEŞELİ Mehmet., “1960-1980 Döneminde Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi”, **Türkiye’de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi**, T.C. Kültür Bakanlığı, Demokrasi Klasikleri Dizisi:6, Ankara, 1994.
- COCHERMAN William., (1995), **The Global Society**, The University of Alabama of Birmingham, USA.
- DOĞAN D.Mehmet., (Tarihsiz), **Halka Karşı Demokrasi**, 3.Baskı, Rehber Yayınları, Ankara.
- EKİN Nusret., “Teknolojik Dönüşüm ve Bilgi Çağı”, **MESS Mercek Dergisi**, İstanbul, Nisan, 2000.
- (1994), **Endüstri İlişkileri**, 6.Basım, Beta Yayınevi, İstanbul.
- FRANKEL Boris., (1991), **Sanayileşme Sonrası Ütopyaları**, Çev.:Kamil Durand, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- GIDDENS Anthony., (1996), **Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji**, Çev.:Ahmet Çiğdem, Vadi Yayınları, Ankara.
- (1998), **Modernliğin Sonuçları**, 2.Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- (1994), **Sosyoloji, Eleştirel Bir Yaklaşım**, 2.Baskı, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- (2000), **Sosyoloji**, Yayına Hazırlayan:Hüseyin Özer-Cemal Güzel, Ayrac Yayınları, Ankara.
- İŞIKLI Alpaslan., “Sendikacılık hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi Açısından Türkiye’de İşçi Hareketinin Özgün Yanları”, **Türkiye’de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi**, T.C. Kültür Bakanlığı, Demokrasi Klasikleri Dizisi:6, Ankara, 1994.

- KARPAT Kemal., (1967), **Türk Demokrasi Tarihi-Sosyal-Ekonomik, Kültürel Temeller**, İstanbul.
- KEYDER Çağlar., (1995), **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İletişim yayınları, İstanbul.
- KIZILÇELİK Sezgin (1996), **Postmodernizm Dedikleri**, Saray Kitapevleri, İzmir.
- KORAY Meryem., “Değişen Bir Dünya ve Sendikalar İçin Bazı Tartışma Noktaları”, **MESS Mercek Dergisi**, İstanbul, Nisan, 1996.
- KORKUSUZ Refik., “Türkiye’de ve Dünya’da Sendikal hareketler”, **Küreselleşme Sürecinde Türk Çalışma Hayatı ve Sendikalar**, Öz-İplik Sendikası Eğitim yayınları, Balıkesir, 1997.
- KUTAL Metin., “Küreselleşme Sürecinin Türk Sendikacılığı Üzerindeki Olası Etkileri”, **Kamu-İş, İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, Cilt:4, Sayı:2, Ankara, Haziran, 1997.
- MAHIROĞULLARI Adnan., (2000), **1980 Sonrası Türk ve Fransız Sendikacılığı**, Kamu-İş, Ankara.
- MAKAL Ahmet., (1997), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Gelişme İlişkileri (1850-1920), Türkiye Gelişme İlişkileri Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara 1997
- POLOMA Margaret M., (1993), **Çağdaş Sosyoloji Teorileri**, Çev.:Hayriye Erbaş, Gündoğan yayınları, Ankara.
- SELÇUK Sami., “Demokrasi ve Hukuk”, **MESS Mercek Dergisi**, İstanbul, Ocak, 2001.
- TEMİZEL Zekeriya., “Yeni Binyıl Yeni Bir Başlangıç:Temiz Toplum-Saydam Devlet İlişkisi”, **MESS Mercek Dergisi**, İstanbul, Ocak, 2001.
- TOKOL Ayşen., (1997), **Türk Endüstri İlişkiler Sistemi**, Ezgi Yayınları, Bursa.
- TÜRKDOĞAN Orhan., (1981), **Sanayi Sosyolojisi, Türkiye’nin Sanayileşmesi Dün-Bugün-Yarın**, Töre Yayınları, No:54, Ankara.
- YAZICI Erdiç., (1996), **Osmanlıdan Günümüze Türk-İşçi Hareketi**, 2.Basım, Ankara.
- (1999), **Yeni Bir Yüzyıla Girerken Sendikal Hareket ve Yeni Misyon Arayışları**, Şeker-İş Yayınları, No:56, Ankara.
- YILMAZ Aytekin., (2000), **Modern Demokrasi Gelişim ve Sorunları**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.